

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تعلیمات اجتماعی

پنجم دبستان

این کتاب در سال ۱۳۸۱ مورد تجدیدنظر کلی و بازنویسی قرار گرفت.

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

نام کتاب : تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان - ۲۴

مؤلفان : مرحوم حسین خلیلی‌فر، گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی و دکتر غلامعلی حدادعادل

تجدیدنظرکنندگان : دکتر ناهید فلاحیان، منصور ملک‌عباسی، جمشید نوروزی و محمدشریف متولی

با همکاری جمعی از معلمان و گروه هماهنگی ابتدایی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

ویراستار : افسانه حجّتی طباطبایی

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره‌ی کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی

رسام : هدیه‌بندار

نقّاش : منوچهر درفشه، طاهره حسن‌زاده

صفحه‌آرا : مریم نصرتی

طراح جلد : طاهره حسن‌زاده

ناشر : اداره‌ی کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی

تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره‌ی ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹

وبسایت: www.chap.sch.ir

چاپخانه : شرکت افست «سهامی عام» (WWW.Offset.ir)

سال انتشار : ۱۳۹۰

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹۶۴-۰۵-۰۰۹۷-۶ ISBN 964-05-0097-6

یکی از نوه‌های امام گفته است :

من یک بار رفتم توی اتاق پیش امام ؛ سلام کردم و دست ایشان را بوسیدم و نشستم. بعد ایشان پرسیدند : «دَرسَت را خوب می‌خوانی؟» من گفتم : «بله». گفتند :

«اگر می‌خواهی برای خودت چیزی یاد بگیری و کار خوبی داشته باشی و در آخرت زندگی خوبی داشته باشی، درس بخوان و درس را هیچ موقع ترک نکن و با علاقه‌ی زیاد بخوان تا بتوانی به چیزهایی که می‌خواهی، برسی.»

جغرافیا

۲	۱- تقسیمات کشوری ایران
۴	۲- جمعیت ایران
۱۰	۳- کشاورزی و دامپروری در ایران
۱۸	۴- انرژی نفت و گاز
۲۲	۵- صنایع ایران
۲۷	۶- کدام کشورها با کشور ایران همسایه‌اند؟
۲۹	۷- ترکمنستان
۳۳	۸- جمهوری آذربایجان
۳۸	۹- ارمنستان
۴۲	۱۰- ترکیه
۴۶	۱۱- عراق
۵۰	۱۲- افغانستان
۵۴	۱۳- پاکستان
۵۹	۱۴- قاره‌های جهان
۶۵	۱۵- سیاره‌ی زمین چه شکلی دارد؟
۷۰	۱۶- حرکت‌های زمین

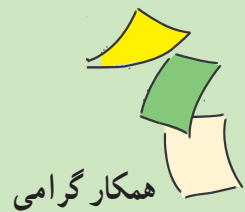
تاریخ

۷۶	۱- ظهور اسلام
۷۹	۲- گسترش اسلام

- ۸۳ ۳- تشکیل حکومت اسلامی
- ۸۸ ۴- جامعه‌ی اسلامی بعد از پیامبر
- ۹۰ ۵- خلافت حضرت علی (ع)
- ۹۴ ۶- خلافت امام حسن (ع) و قیام امام حسین (ع)
- ۹۷ ۷- حکومت بنی‌عبّاس
- ۱۰۰ ۸- تشکیل حکومت‌های مستقل در ایران
- ۱۰۵ ۹- حمله‌ی مغول‌ها به ایران
- ۱۰۹ ۱۰- صفویه
- ۱۱۳ ۱۱- افشاریه و زندیه
- ۱۱۷ ۱۲- قاجاریه
- ۱۲۱ ۱۳- انقلاب مشروطیت
- ۱۲۵ ۱۴- حکومت پهلوی
- ۱۲۹ ۱۵- انقلاب شکوهمند اسلامی ایران

تعلیمات مدنی

- ۱۳۸ ۱- استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی
- ۱۴۲ ۲- قانون اساسی
- ۱۴۵ ۳- رهبری
- ۱۴۸ ۴- در جامعه‌ی اسلامی، حکومت چه وظیفه‌ای دارد؟
- ۱۵۰ ۵- در جامعه‌ی اسلامی، افراد چه وظیفه‌ای دارند؟
- ۱۵۳ ۶- وحدت
- ۱۵۶ ۷- شورا
- ۱۵۸ ۸- تعاون
- ۱۶۲ ۹- ایثار و فداکاری

بروز تحولات آموزشی دوره‌ی ابتدایی در سال‌های اخیر، ضرورت تغییر آموزش‌های محیطی و اجتماعی را نیز آشکار می‌سازد؛ براین اساس، شورای برنامه‌ریزی، در حال تدوین برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی با رویکرد تلفیقی با تأکید بر پرورش مهارت‌های زندگی فردی و اجتماعی است. در این میان، تا زمانی که برنامه‌ی جدید تدوین شود، گروه مطالعات اجتماعی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی با استفاده از نظریات معلمان به ساماندهی مجدد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی موجود پرداخت تا بدین‌وسیله ضمن کاهش مشکلات فعلی این کتاب‌ها، راه برای برنامه‌ی موردنظر هموار شود.

مهم‌ترین تغییرات این کتاب اصلاح متون و ساماندهی مجدد محتوا با تأکید بر کاهش حجم محفوظات، به روز کردن اطلاعات و افزودن مطالب جدید، استفاده از عکس‌ها و نقشه‌های جدید و طرح‌های متنوع به منظور افزایش جذابیت و انگیزه‌ی لازم برای یادگیری مؤثرتر است. درس تعلیمات اجتماعی باید فضایی مملو از نشاط و سرزندگی بیافریند و دانش‌آموزان را به تحرک و فعالیت برانگیزد. یکی از هدف‌های مهم تغییر این کتاب، توجه بیش‌تر به پرورش مهارت‌های اجتماعی و افزایش علاقه به سرزمین و محیط زندگی دانش‌آموزان است. برای دستیابی به

این هدف باید شیوه‌های مناسب یادگیری – یاددهی را اختیار کرد و از روش‌های فعال نظیر پرسش و پاسخ، بحث گروهی، بازدید علمی، ایفای نقش، نمایش فیلم یا ترکیبی از آن‌ها بهره گرفت. برای تدریس بهتر کتاب، توجه شما را به نکات زیر جلب می‌کنیم.

● همواره قلمرو پرورش مهارت‌های اجتماعی را در نظر بگیرید و از تأکید زیاد بر حفظ کردن اطلاعات بپرهیزید. بخش عمده‌ی فعالیت‌های کتاب برای کار در کلاس در نظر گرفته شده است. بهتر است دانش‌آموزان را گروه‌بندی کنید و به‌کار گروهی و مشارکتی بهای بیش‌تری بدهید و فضای لازم را برای فعالیت و اظهارنظر همه‌ی دانش‌آموزان فراهم کنید.

● به‌منظور تدریس بهتر بخش جغرافیا، به کمک مسئول مدرسه، وسایل لازم مانند نقشه‌های جغرافیایی ایران و جهان، کره‌ی جغرافیایی، عکس و نظایر آن را به تعداد کافی از قبل آماده کنید. نقشه‌هایی از ایران و جهان را به دیوار کلاس نصب کنید تا در طول سال تحصیلی در معرض دید دانش‌آموزان باشد. برای پرورش مهارت‌های مربوط به نقشه‌خوانی، طرح نقشه‌ها یا نقشه‌های گنگ را تهیه و تکثیر کنید و در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید. از آن‌ها بخواهید روی نقشه کارهایی مانند ترسیم راهنما، رنگ‌آمیزی نقشه، نوشتن نام رودها و کوه‌ها و نظایر آن‌ها را انجام دهند. دانش‌آموزان را به ترسیم نقشه‌ها وادار نکنید. هم‌چنین، در آزمون‌های کتبی از طرح پرسش‌ها و اطلاعاتی که در متن درس به آن‌ها اشاره نشده است، بر روی نقشه‌های گنگ به‌طور جدی خودداری کنید (برای مثال، نوشتن نام کشورهای همسایه‌ی ترکمنستان بر روی نقشه‌ی گنگ).

● در بخش تاریخ و تعلیمات مدنی، پرسش‌هایی برای گفت‌وگو در کلاس طراحی شده که هدف از طرح آن‌ها، تقویت مهارت‌های بحث و اظهارنظر کردن، فکر کردن، استدلال کردن و بالاخره، تقویت اعتماد به نفس در کودکان است. باید توجه داشت که این پرسش‌ها الزاماً پاسخ مشخصی ندارند و ممکن است با توجه به دیدگاه‌های مختلف پاسخ‌هایی متفاوت داشته باشند. از این پرسش‌ها در امتحانات کتبی استفاده نکنید.

در تدریس بخش تاریخ نیز استفاده از روش‌های فعال – به‌ویژه روش ایفای نقش – می‌تواند به افزایش تحرک و نشاط در کلاس کمک مؤثری کند.

● برای نیل به اهداف آموزشی این درس، باید به شیوه‌های ارزش‌یابی، به‌ویژه ارزش‌یابی مستمر، توجه کنیم. ارزش‌یابی مستمر تنها به پرسش درباره‌ی متن درس منحصر نمی‌شود و به‌هرگونه فعالیت دانش‌آموزان – اعم از مشاهده، ابراز علاقه به موضوع، مشارکت در کار گروهی، جمع‌آوری عکس و اطلاعات، گزارش‌نویسی و تحقیق – نمره‌ای تعلق می‌گیرد. شایان ذکر است که

نمره‌ی ارزشیابی مستمر این درس، الزاماً نباید با نمره‌ی پایانی هم خوانی داشته باشد و چه‌بسا بر آن ارجحیت دارد. برای این‌که ارزشیابی‌های مستمر به شکل صحیح صورت گیرد، تهیه‌ی سیاهه‌ها (چک‌لیست‌ها)ی مختلف از سوی معلمان ضروری است.

در آزمون‌های کتبی، از انواع سؤال‌ها استفاده کنید و از طرح پرسش‌هایی با پاسخ‌های طولانی پرهیزید. هم‌چنین، از زیر نویس عکس‌ها و نقشه‌ها و بخش‌های برای مطالعه، فعالیت و گفت‌وگو در کلاس، سؤال طرح نکنید.

امید است شما معلمان عزیز با به‌کارگیری روش‌های فعال و مشارکت دادن دانش‌آموزان در فرایند تدریس، برای آن‌ها فضایی پر نشاط و دل‌پذیر در کلاس‌های درس فراهم آورید.

گروه مطالعات اجتماعی — دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

معلمان محترم و اولیای محترم دانش آموزان و صاحب نظران می توانند نظر اصلاحی خود را در باره می مطالب
این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۳۶۳ ۱۵۸۵۵ کمرود درسی مربوط و یا پیام نگار (Email)
talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفتر نامه ریزی و تألیف کتاب های درسی

بخش اول

جغرافیا

تقسیمات کشوری ایران

● به شکل ۱ توجه کنید. همان طور که می بینید، کشور ایران به قسمت های مختلف تقسیم شده است. به هر یک از این قسمت ها «اُستان» می گویند. به نظر شما، چرا کشور را به چندین استان تقسیم کرده اند؟

شکل ۱- کشور بزرگ و پهناور ایران با مساحت ۱,۶۴۸,۱۹۵ کیلومتر مربع

جمعیت ایران

جمعیت کلاس شما چند نفر است؟
 جمعیت کلاس چهارم از جمعیت کلاس شما کم تر است یا بیش تر؟ پرس و جو کنید.
 آیا می توانید بگویید جمعیت مدرسه ی شما چند نفر است؟

* اکنون با راهنمایی معلم بگویید : جمعیت شهر یا روستای محل زندگی شما تقریباً

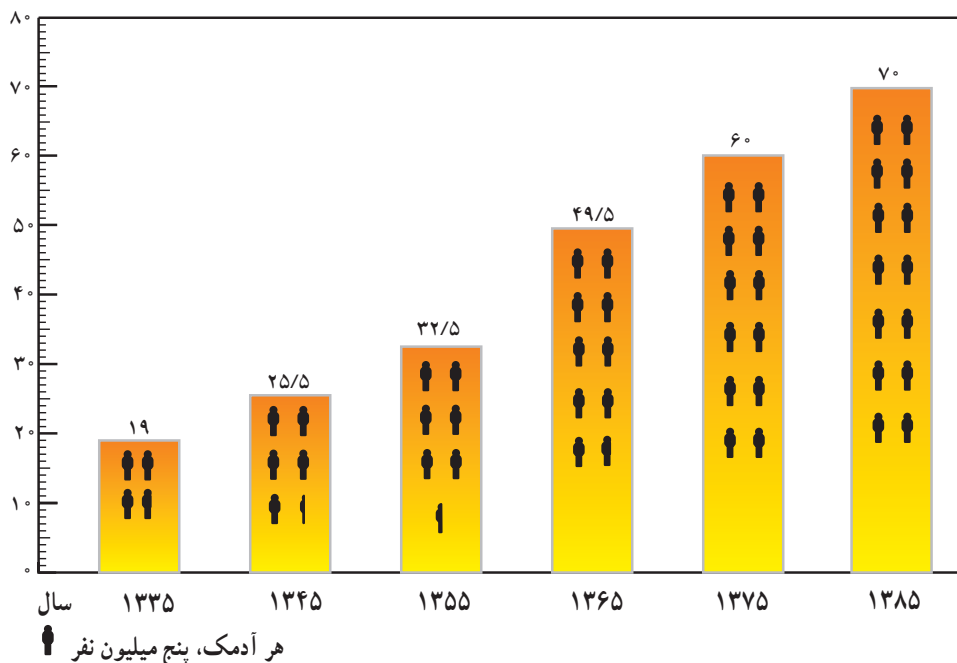
چند نفر است؟

● طبق آخرین آمار، جمعیت کشور ما اکنون بیش از ۷۰ میلیون نفر است. به نمودار توجه کنید و جمعیت ایران را با سال‌های گذشته مقایسه کنید. از این مقایسه چه

می‌فهمید؟

میلیون نفر

به مجموعه‌ی افرادی که در یک جا زندگی می‌کنند، جمعیت می‌گویند.

• افزایش جمعیت

اگر تعداد افرادی که متولد می‌شوند از تعداد افرادی که می‌میرند بیش‌تر باشد، جمعیت افزایش می‌یابد.

یکی دیگر از دلایل افزایش جمعیت، مهاجرت است. وقتی مردم برای زندگی یا کار از جایی به جای دیگر می‌روند، جمعیت آن‌جا افزایش می‌یابد.

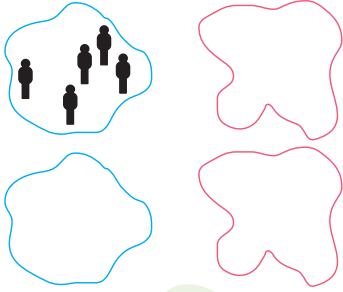

با این تصویر، می‌خواهیم جمعیت دو سرزمین را قبل و بعد از مهاجرت نشان دهیم.

با رسم چند آدمک (♂) و یک پیکان (→) نشان دهید که بر اثر مهاجرت، جمعیت یک مکان بیش‌تر می‌شود یا کم‌تر.

هر آدمک ۱۰ نفر

جمعیت این سرزمین، بیش‌تر شده است.

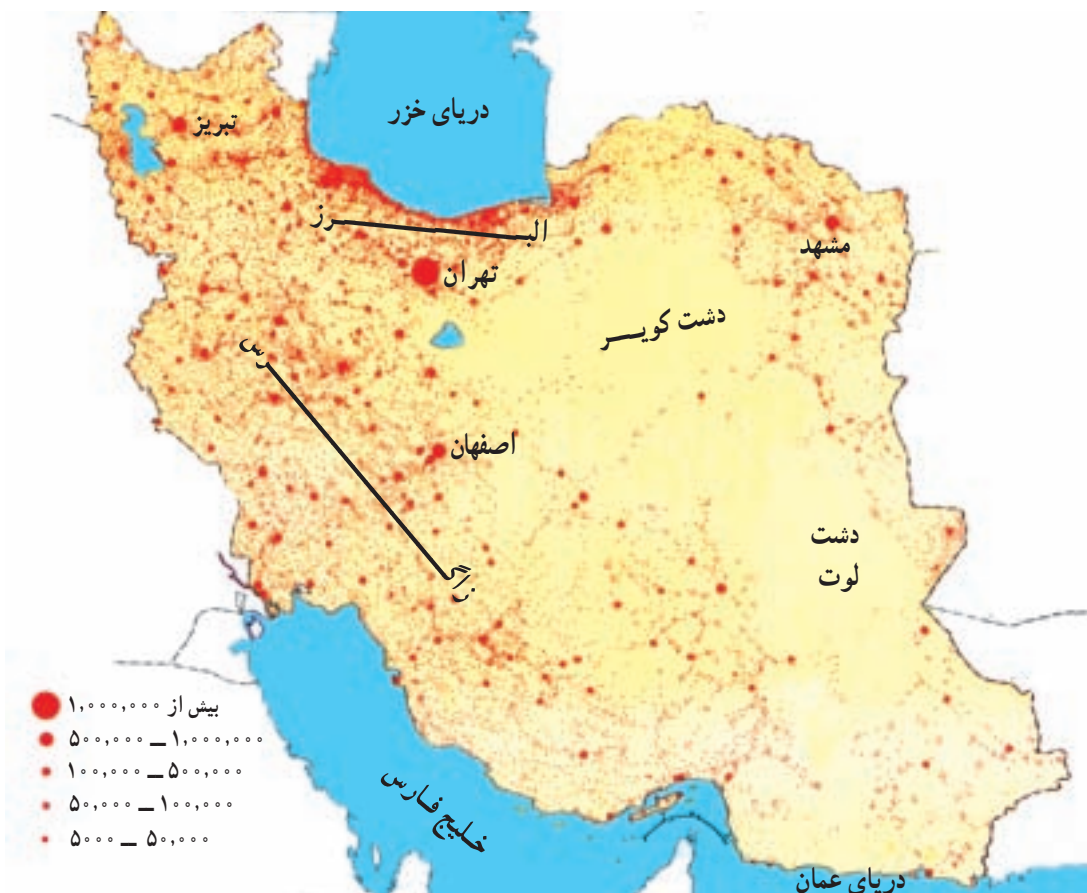
جمعیت این سرزمین، کم‌تر شده است.

• جمعیت در کشور ما چگونه پراکنده شده است؟

به نقشه‌ی صفحه‌ی بعد توجه کنید. آیا جمعیت در همه جای ایران به‌طور یک‌سان پراکنده شده است؟ بیش‌ترین تراکم جمعیت را در کدام بخش ایران می‌بینید؟

نقشه‌ی پراکندگی جمعیت در ایران

● ناحیه‌ی کناره‌ی دریای خزر وسعت کمی دارد اما جمعیت زیادی را در خود جای داده است. در این ناحیه، آب و هوا مساعد و خاک مرطوب و حاصل خیز است، باران کافی می‌بارد و کشاورزی رونق بسیار دارد؛ به همین دلیل، جمعیت زیادی در این ناحیه ساکن شده‌اند. در کناره‌ی دریای خزر، شهرها و روستاهای زیادی با فاصله‌ی کم از یک‌دیگر به‌وجود آمده‌اند.

به نقشه‌ی صفحه‌ی قبل توجه کنید و بگویید که پراکندگی جمعیت در نواحی مرکزی ایران چه تفاوتی با ناحیه‌ی کناره‌ی دریای خزر دارد. چرا؟

- هرچه از ناحیه‌ی مرکزی ایران به سمت کوهپایه‌های البرز و زاگرس پیش برویم، تعداد شهرها و روستاها افزایش می‌یابد.
- در کوهپایه‌ها به علت بارش بیش‌تر برف و باران، آب به مقدار کافی وجود دارد، خاک آبرفتی و حاصل‌خیز و هوا معتدل‌تر است؛ در نتیجه، روستاها و شهرهای پرجمعیتی در کوهپایه‌ها به‌وجود آمده‌اند.

روستای کوهپایه‌ای

شهر کوهپایه‌ای — تهران

- تهران و مشهد و اصفهان، پرجمعیت‌ترین شهرهای ایران، در کوهپایه قرار دارند.

پرسش

۱- هر یک از کلمه‌های زیر را در یک سطر تعریف کنید.

جمعیت

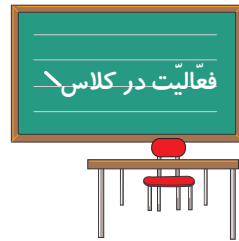
مهاجرت

۲- چگونه جمعیت یک مکان افزایش می‌یابد؟ دو دلیل بیاورید.

۳- چرا در کوهپایه‌ها، تعداد شهرها و روستاها بیش‌تر است؟

۴- پرجمعیت‌ترین شهرهای ایران کدام‌اند؟

– فرض کنید دانش‌آموزان کلاس پنجم یک مدرسه‌ی دیگر را برای ادامه‌ی تحصیل به کلاس شما منتقل کرده‌اند و جمعیت کلاس شما دو برابر شده است. چه مشکلاتی برای کلاس شما به وجود می‌آید؟

– به نظر شما اگر جمعیت یک روستا یا شهر به شدت افزایش پیدا کند، چه مشکلاتی به وجود می‌آید؟ در کلاس در این باره گفت‌وگو کنید.

کشاورزی و دامپروری در ایران

چرا انسان به غذا نیاز دارد؟

چند نمونه از غذاها، میوه‌ها و سبزی‌هایی را که در دو روز گذشته مصرف کرده‌اید،

نام ببرید.

ما غذای خود را از گیاهان و جانوران به‌دست می‌آوریم. مواد غذایی مورد نیاز ما

چگونه تولید می‌شوند؟ آیا همه‌ی این مواد در محلّ زندگی ما تولید می‌شوند؟ چند نمونه از

محصولات غذایی گیاهی یا جانوری را که در سایر قسمت‌های کشور به‌دست می‌آیند و

سپس به محلّ زندگی شما منتقل می‌شوند، نام ببرید.

• کشاورزی

انسان برای ادامه‌ی زندگی خود به کشاورزی نیاز دارد. چرا؟
 * همان‌طور که در سال گذشته خواندید، ایران کشوری پهناور است و در قسمت‌های مختلف آن، آب و هواهای گوناگون وجود دارد. هر بخش از کشور ما با توجه به نوع آب و هوا و خاک، برای کشت بعضی محصولات کشاورزی مناسب‌تر است.
 به نقشه‌ی محصولات کشاورزی ایران توجه کنید.

گندم و جو از مهم‌ترین محصولات کشاورزی کشورند و در بیش‌تر نواحی ایران کشت می‌شوند. کشت گندم و جو به دو روش آبی و دیم صورت می‌گیرد.

نقشه‌ی پراکندگی بعضی از محصولات کشاورزی در ایران

کشت آبی به آبیاری نیاز دارد و کشاورز باید هر چند مدت یک بار به گیاه آب بدهد تا به خوبی رشد کند. در کشت دیم، کشاورز بذر را می‌کارد اما آن را آبیاری نمی‌کند. این کشت وابسته به آب باران است و هر وقت که باران می‌بارد، گیاه آبیاری می‌شود.

کشت آبی

کشت دیم

به نظر شما، کدام نواحی ایران برای کشت دیم مناسب نیستند؟ چرا؟

کشت چای — استان گیلان

گیاه برنج به خاک حاصل خیز و آبرفتی و آب فراوان نیاز دارد. بیش تر برنج ایران در شمال کشور و در استان های گیلان و مازندران کشت می شود. چای نیز به رطوبت فراوان نیاز دارد. استان گیلان مهم ترین ناحیه ی تولید چای در کشور است.

نخلستان — استان خوزستان

اکنون با توجه به نقشه‌ی صفحه‌ی
 ۱۱، بگویید خرما بیش‌تر در کدام نواحی
 ایران به‌دست می‌آید. چرا؟
 بیش‌تر محصول پسته‌ی ایران در
 کدام استان تولید می‌شود؟
 پسته و خرما از محصولاتی‌اند که
 از ایران به کشورهای دیگر جهان صادر
 می‌شوند.

گل پنبه — استان گلستان

پسته — استان کرمان

● در گذشته، انسان برای کشاورزی، بیش‌تر از نیروی کار خود یا حیوانات استفاده می‌کرد. در آن زمان، وسایل کشاورزی بسیار ساده بودند اما امروزه بیش‌تر از ماشین‌ها و ابزار پیشرفته برای انجام دادن کارهای کشاورزی استفاده می‌شود. این ماشین‌ها در همه‌ی کارهای کشاورزی مثل کاشتن بذر، سم‌پاشی، آبیاری و برداشت محصول به انسان کمک می‌کنند.

شخم‌زدن با گاو آهن

تهیه‌ی کره به روش دستی

ماشین‌آلات کشاورزی

استفاده از ماشین‌ها و ابزار پیشرفته، چه تأثیری بر تولید محصولات کشاورزی دارد؟

چرا؟

● دامپروری

امروزه در کشور ما دامپروری به سه شکل رواج دارد :

* در بیش‌تر روستاهای کشور، روستاییان در کنار کار کشاورزی به دامپروری نیز مشغول‌اند و تعدادی دام را نگهداری می‌کنند.

* دامپروری، کار اصلی ایلات و عشایر است. عشایر برای یافتن چراگاه مناسب، در فصل تابستان به ییلاق (سردسیر) و در فصل زمستان به قشلاق (گرمسیر) کوچ می‌کنند.

دامپروری در روستا

دامپروری کار اصلی عشایر است.

* در نزدیکی بیش‌تر شهرهای کشور ما دامپروری‌ها و مرغداری‌های بزرگ صنعتی به‌وجود آمده‌اند که گوشت و لبنیات مورد نیاز کشور را تولید می‌کنند.

در دامپروری و مرغداری‌های صنعتی، تولید محصول با استفاده از ماشین‌ها و ابزار پیشرفته صورت می‌گیرد.

پرورش زنبور عسل

دامپروری صنعتی

کارخانه‌ی تولید خامه‌ی پاستوریزه

پرسش

- ۱- کشت دیم با کشت آبی چه تفاوتی دارد؟
  - ۲- ..... و ..... از محصولات کشاورزی ایران هستند که به کشورهای دیگر صادر می‌شوند.
  - ۳- با توجه به نقشه، معین کنید هر محصول مربوط به کدام استان است.
گلستان	برنج
گیلان	چای
کرمان	پنبه
گیلان و مازندران	پسته
- ۴- منظور از بیلاق و قشلاق چیست؟
  - ۵- چرا در اطراف شهرهای پرجمعیت، دامپروری‌های صنعتی و پیشرفته به وجود می‌آیند؟

– در اطراف روستا یا شهر محل زندگی شما، کدام محصول کشاورزی یا دامپروری به مقدار زیاد تولید می‌شود؟ با پرس و جو از بزرگ‌ترها در این باره تحقیق کنید و نتیجه را به کلاس بگویید.

انرژی نفت و گاز

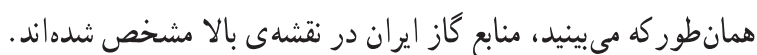

تصوّر کنید برای چند روزی، نفت، گاز و بنزین نباشد. چه پیش می‌آید؟ کارخانه‌ها تعطیل می‌شوند و دیگر نمی‌توانند کالاهای مورد نیاز مردم را تولید کنند. دانش‌آموزان، کارمندان و کارگران به موقع به محلّ کار خود نمی‌رسند. وسایل حمل و نقل از کار می‌افتند و محصولات کشاورزی و غذایی از روستاها و مزارع به شهرها منتقل نمی‌شوند. آیا می‌توانید بگویید چه مشکلات دیگری پیش می‌آید؟

نفت، گاز و بنزین از مهم‌ترین منابع انرژی‌اند و سوخت نامیده می‌شوند. با توجه به آن چه در درس علوم خوانده‌اید، سایر منابع انرژی را نام ببرید.

* به نقشه توجّه کنید. بیش‌تر منابع نفت ایران در جنوب غربی کشور قرار دارد. نام استان مهمّ نفت‌خیز ایران چیست؟

* از مهم‌ترین منابع گاز ایران، منابع پارس جنوبی در استان بوشهر است*. علاوه بر آن، منابع گاز فراوانی در ناحیه‌ی آغاچاری در استان خوزستان و ناحیه‌ی خانگیران در استان خراسان رضوی وجود دارد.

* کشور ایران یکی از مهم‌ترین تولیدکنندگان و صادرکنندگان نفت در جهان است. نفت خام در پالایشگاه‌های داخلی کشور تصفیه می‌شود و سپس، به مصرف کارخانه‌ها و حمل و نقل می‌رسد.

پالایشگاه آبادان، از پالایشگاه‌های مهم کشور است.

* بخش زیادی از نفت خام کشور ما به سایر کشورهای جهان صادر می‌شود.

پالایشگاه نفت

سکوی نفتی ایران در آب‌های خلیج فارس

* این منابع در نزدیکی بندر عسلویه در آب‌های خلیج فارس واقع است.

پرسش

- ۱- مهم ترین منابع گاز ایران در کدام استان ها قرار دارند؟
- ۲- جای خالی را پر کنید.
- مهم ترین استان نفت خیز کشور ما استان ..... است.

- ۱- روی نقشه‌ی صفحه‌ی ۱۹، محل چند پالایشگاه کشور را با علامت X معین کنید.
- ۲- نام چهار استان را که پالایشگاه دارند، بنویسید.

.....	.....	.....	.....
-------	-------	-------	-------

- ۳- در کلاس گفت و گو کنید.
- به نظر شما، چرا باید در مصرف سوخت‌هایی مانند نفت و گاز صرفه جویی کنیم؟
- برای صرفه جویی در مصرف سوخت، چه پیشنهادهایی دارید؟

صنایع ایران

آیا تاکنون فکر کرده‌اید که کالاها و وسایل مختلفی که در زندگی روزانه از آنها استفاده می‌کنید، چگونه تولید می‌شوند؟ پارچه‌ی لباس شما یا کاغذی که کتاب شما از آن تهیه شده است، در کجا تولید شده‌اند؟

آیا می‌دانید برای تولید هر یک از کالاهایی مانند میز و صندلی، کفش و لباس، ظرف‌های غذا، تلویزیون، اتومبیل، یخچال و... به کدام مواد اولیه نیاز داریم؟

در شکل‌های مقابل، نام
کالای تولید شده یا ماده‌ی اولیه
را بنویسید.

صنعت یعنی این که ماده‌ی اولیه را به کارخانه ببریم و با استفاده از ماشین‌ها و ابزار مخصوص در آن تغییراتی به وجود بیاوریم تا به کالایی قابل استفاده تبدیل شود.

• صنایع مصرفی

در بیش‌تر کارخانه‌ها، کالاهایی تولید می‌شوند که ما آن‌ها را به‌طور مستقیم مصرف می‌کنیم؛ مثلاً کیف و کفش، اتومبیل و نظایر آن. این‌گونه کارخانه‌ها در گروه صنایع مصرفی قرار می‌گیرند.

کارخانه‌های تولید پارچه، کفش و کیف، اتومبیل‌سازی، یخچال‌سازی، تولید کمپوت، آردسازی، کاغذسازی و بلورسازی صنایع مصرفی به حساب می‌آیند.

صنعت اتومبیل‌سازی، یک صنعت مصرفی است.

صنایع مصرفی اغلب در داخل یا اطراف شهرها قرار دارند. استان‌های تهران و اصفهان بیش‌تر صنایع کشور را در خود جای داده‌اند.

• صنایع مادر

بعضی از کارخانه‌ها کالاهایی تولید می‌کنند که به‌طور مستقیم به مصرف نمی‌رسند بلکه از آن‌ها در کارخانه‌های دیگر استفاده می‌شود. این‌گونه کارخانه‌ها در گروه صنایع مادر قرار می‌گیرند.

صنایع ذوب‌آهن، پتروشیمی و ماشین‌سازی از صنایع مادر هستند.

* ذوب آهن: ذوب آهن یک صنعت

مادر است. در کارخانه های ذوب آهن، قطعات آهن تولید می شود. کارخانه هایی که در تولیدات خود آهن به کار می برند، از این آهن استفاده می کنند.

اولین کارخانه ی ذوب آهن ایران در نزدیکی اصفهان ساخته شده است. سنگ آهن مورد نیاز این کارخانه از معادن آهن استان

یزد استخراج می شود. سپس، در کوره های بسیار داغ ذوب و به آهن تبدیل می شود.

* پتروشیمی: از نفت و گاز ده ها ماده ی شیمیایی مختلف به دست می آید. کارخانه های

پتروشیمی، نفت و گاز را به مواد شیمیایی تبدیل می کنند. از این مواد در کارخانه های دیگر برای تولید رنگ، چسب، کود شیمیایی، پلاستیک و مواد شوینده (پودرهای لباس شویی) استفاده می شود.

مجتمع پتروشیمی بندر

امام خمینی از بزرگ ترین و مهم ترین مراکز صنعت پتروشیمی در ایران است.

* ماشین سازی: در

کارخانه های ماشین سازی، ماشین آلات و ابزار، دیگ بخار، جرثقیل و دستگاه هایی مانند این ها برای سایر کارخانه ها

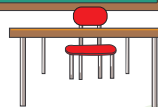
تولید می شود.

پتروشیمی بندر امام خمینی

فعالیت در کلاس

پیاورید و مثال بنزید.

آیا با توجه به نقشه، می‌توانید بگویید کارخانه‌های ماشین‌سازی و ابزار در کدام شهرهای ایران قرار دارند؟

- ۱- جاهای خالی را پر کنید.
- اولین کارخانه‌ی ذوب‌آهن ایران در نزدیکی شهر..... قرار دارد.
- مواد اولیه‌ی صنایع پتروشیمی، ..... و ..... است.
- ۲- سنگ آهن مورد نیاز کارخانه‌ی ذوب‌آهن ایران از کجا تأمین می‌شود؟
- ۳- دو شهر بزرگ ایران را که صنایع زیادی را در خود جای داده‌اند، نام ببرید.

کدام کشورها با کشور ایران همسایه‌اند؟

در همسایگی کشور ما مردمان دیگری در کشورهای خود زندگی می‌کنند که زبان، دین و آداب و رسوم مخصوص به خود دارند. آن‌ها هم برای بهبود زندگی خود و پیشرفت کشورشان همواره می‌کوشند. آیا دوست دارید با کشورهای همسایه‌ی ایران آشنا شوید؟ نقشه‌ی بالا ایران را در میان همسایگانش نشان می‌دهد.

همان طور که مشاهده می کنید، ایران از همه ی کشورهای همسایه اش پهناورتر است.
کشور ما تقریباً دو برابر کشورهای پاکستان و ترکیه وسعت دارد.

نام کشورهای همسایه ی ایران، روی نقشه نوشته شده است. با توجه به نقشه، به این پرسش ها پاسخ دهید.

- ۱ - در شمال ایران کدام کشورها قرار دارند؟
- ۲ - همسایگان شرقی ایران کدام کشورها هستند؟
- ۳ - آیا ترکیه و عراق، همسایگان غربی ایران اند؟
- ۴ - ایران بیشترین مرز را با کدام کشور و کمترین مرز را با کدام کشور دارد؟

ترکمنستان

● به نقشه‌ی ترکمنستان توجه کنید. در این نقشه، موقعیت کشور ترکمنستان را در میان همسایگانش می‌بینید. در غرب این کشور کدام دریا قرار گرفته است؟ در جنوب این کشور، کدام کشورها قرار دارند؟

وضع طبیعی

● بخش عمده‌ای از کشور ترکمنستان را بیابان بزرگی به نام قره‌قوم (شنزار سیاه) فراگرفته است. در این بیابان وسیع، در هر جا که آب وجود داشته است، روستاها و شهرهایی پدید آمده‌اند.

در جنوب و جنوب‌غربی ترکمنستان، رشته کوه‌هایی قرار دارند که تا کناره‌های دریای خزر کشیده شده‌اند. در شمال این کشور، جلگه‌ی پست توران قرار دارد.

● رودهای مهم ترکمنستان از کشورهای همسایه — یعنی ایران و افغانستان — سرچشمه می‌گیرند. مهم‌ترین رود این کشور آمودریا (جیحون) است. این رود از کدام کشور سرچشمه می‌گیرد و به کدام دریاچه می‌ریزد؟ رودهای مرزی ایران و ترکمنستان چه نام دارند؟ رودهای ترکمنستان در کشاورزی و زندگی مردم این کشور نقش مهمی دارند. از این رودها برای آبیاری زمین‌های کشاورزی استفاده می‌شود.

بیابان قره‌قوم و استخراج نفت

● بیش‌تر مردم ترکمنستان مسلمان‌اند و به زبان ترکمنی صحبت

می‌کنند.

● پایتخت کشور ترکمنستان، شهر عشق‌آباد است که نزدیک مرز

ایران قرار دارد. شهر معروف دیگر این کشور، مرو است. محلّ این دو

شهر را روی نقشه پیدا کنید. ترکمن‌های ایران در کنار دریای خزر و در همسایگی کشور

ترکمنستان زندگی می‌کنند.

عشق‌آباد

وضع اقتصادی

شغل بیش‌تر مردم ترکمنستان، کشاورزی و دامپروری است. این کشور از نظر تولید

پنبه در جهان معروف است. قالی‌بافی از صنایع دستی مهم ترکمنستان است.

یک کشاورز نمونه‌ی پنبه‌کار در ترکمنستان

اسب‌های ترکمنی بسیار معروف‌اند.

ترکمنستان دارای منابع نفت و گاز است. پنبه، پارچه‌های نخی، پوست، قالی و نفت کالاهایی‌اند که این کشور به کشورهای دیگر صادر می‌کند.

پرسش

- ۱- بیابان وسیع ترکمنستان چه نام دارد؟
- ۲- شغل بیش‌تر مردم ترکمنستان چیست؟
- ۳- چرا کشور ترکمنستان از صادرکنندگان پوست و قالی به کشورهای دیگر است؟
- ۴- جدول را کامل کنید.

ترکمنستان					
موقعیت کشور نسبت به ایران	پایتخت	مهم‌ترین رود	مهم‌ترین محصول کشاورزی	دین	زبان
شمال شرقی ایران					ترکمنی

برای مطالعه

ترکمنستان در حدود ۴ / ۵ میلیون نفر جمعیت دارد. مساحت این کشور ۴۸۸ / ۰۰۰ کیلومتر مربع است.

آب و هوای بیش‌تر نواحی ترکمنستان، گرم و خشک است.

نوع حکومت این کشور جمهوری است و بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، به پنج منطقه تقسیم شده است.

نوجوانان ترکمنی در لباس محلی

جمهوری آذربایجان

نقشه‌ی کشور جمهوری آذربایجان

● نقشه‌ی صفحه‌ی قبل، موقعیت کشور جمهوری آذربایجان

را در شمال غربی کشور ما نشان می‌دهد. همان‌طور که می‌بینید، کشور

جمهوری آذربایجان از دو قسمت تشکیل شده است. این دو قسمت به وسیله‌ی کشور ارمنستان از یک‌دیگر جدا شده‌اند. بخش بزرگ‌تر جمهوری آذربایجان، در کنار دریای خزر قرار دارد و بخش کوچک‌تر آن، نخجوان است.

● بیش‌تر مساحت جمهوری آذربایجان را سرزمین‌های کوهستانی تشکیل می‌دهد.

به نقشه توجه کنید؛ کدام رشته کوه در این کشور قرار گرفته است؟

در شرق جمهوری آذربایجان، جلگه‌های پست کناره‌های دریای خزر و در جنوب

آن، جلگه‌های پست کناره‌ی رود ارس را مشاهده می‌کنید.

● به نقشه‌ی صفحه‌ی قبل توجه کنید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

— رود ارس از کدام کشور همسایه سرچشمه می‌گیرد؟

— این رود مرز بین کدام کشورها را تشکیل می‌دهد؟

— رود ارس به کدام رود می‌پیوندد و به کجا می‌ریزد؟

وضع طبیعی

کوه‌های قفقاز

• بیش‌تر مردم جمهوری آذربایجان مسلمان‌اند و به زبان ترکی صحبت

می‌کنند.

• شهر باکو پایتخت و پرجمعیت‌ترین شهر جمهوری آذربایجان

است. این شهر، بندر بزرگی است که در اطراف آن منابع نفت وجود دارد. دیگر شهرهای معروف این کشور عبارت‌اند از: گنجه و نخجوان.

مجمع علوم آذربایجان

قایقرانی در خلیج باکو

به نقشه‌ی این درس (صفحه‌ی ۳۳) توجه کنید. در کنار مرز ایران و جمهوری آذربایجان، دو شهر به نام آستارا وجود دارد که یکی در ایران و دیگری در جمهوری آذربایجان قرار گرفته است. رفت و آمدها و روابط بازرگانی دو کشور از راه زمینی از این دو شهر صورت می‌گیرد.

وضع اقتصادی

جمهوری آذربایجان دارای بعضی منابع معدنی مانند نفت و آلومینیم است. محصولات کشاورزی این کشور پنبه، انگور، توتون و ابریشم است و ماهی‌گیری از فعالیت‌های اقتصادی مهم آن به حساب می‌آید.

استخراج نفت در خلیج باکو

۱- دو قسمت کشور جمهوری آذربایجان به وسیله‌ی کدام کشور از یک دیگر جدا شده‌اند؟

۲- چهار دلیل اهمیت شهر باکو را بنویسید.

۳- جز باکو، سه شهر دیگر جمهوری آذربایجان را نام ببرید.

۴- جدول را کامل کنید.

جمهوری آذربایجان				
موقعیت کشور نسبت به ایران	پایتخت	مهم‌ترین رودها	دین	زبان
				ترکی

برای مطالعه

جمهوری آذربایجان حدود ۸ میلیون نفر جمعیت دارد. مساحت این کشور ۸۶,۰۰۰ کیلومتر مربع است.

آب و هوای این کشور در سواحل دریای خزر، معتدل و مرطوب و در بقیه‌ی نواحی، معتدل مایل به سرد است.

حکومت آذربایجان، جمهوری است. در گذشته، این کشور از ولایت‌های ایران بود اما فتح‌علی‌شاه قاجار در جنگ با روسیه‌ی تزاری، پس از امضای قرارداد‌های گلستان و ترکمان‌چای، سراسر نواحی شمالی رود ارس و از جمله آذربایجان را به روسیه واگذار کرد.

ارمنستان

- همان طور که در نقشه می بینید، کشور ارمنستان میان دو قسمت کشور جمهوری آذربایجان قرار گرفته است و با کشور ما نیز مرز مشترک دارد. ارمنستان از غرب با کدام کشور همسایه است؟

- ارمنستان سرزمینی کوهستانی است و بعضی از قله‌های آن بیش از ۴۰۰۰ متر ارتفاع دارند. بزرگ‌ترین دریاچه‌ی این کشور، دریاچه‌ی سیوان است.

دریاچه‌ی سیوان — ارمنستان

- مهم‌ترین رود ارمنستان رود ارس است. این رود، علاوه بر این که خط مرزی ایران و ارمنستان به حساب می‌آید، قسمتی از مرز بین ارمنستان و ترکیه را نیز تشکیل می‌دهد.
- مردم کشور ارمنستان پیرو دین مسیح و ارمنی‌اند و به همین علت، این کشور ارمنستان نامیده می‌شود. مردم ارمنستان به زبان ارمنی صحبت می‌کنند.

وضع انسانی

کلیسایی در ارمنستان

● پایتخت ارمنستان شهر ایروان است.

شهر ایروان

وضع اقتصادی

محصولات کشاورزی ارمنستان سیب زمینی، غلات و چغندر قند است. فعالیت دامپروری و تولید گوشت نیز در این کشور رونق دارد. صنایع شیمیایی، برق و ذوب آهن از صنایع مهم این کشورند.

بازار — ارمنستان

پرسش

- ۱- نام دریاچه‌ای که در کشور ارمنستان قرار دارد، چیست؟
- ۲- با توجه به وضع ناهمواری‌ها در ارمنستان، آب و هوای این کشور به کدام ناحیه‌ی آب و هوایی ایران شبیه است؟ چرا؟
- ۳- جدول را کامل کنید.

ارمنستان				
موقعیت کشور نسبت به ایران	پایتخت	مهم‌ترین صنایع	دین	زبان

برای مطالعه

کشور ارمنستان در حدود ۳ / ۵ میلیون نفر جمعیت دارد. مساحت این کشور ۲۹ / ۸۰۰ کیلومتر مربع و حکومت آن جمهوری است. همان‌طور که در درس تاریخ سال چهارم خواندید، در دوره‌ی امپراتوری ساسانی، ارمنستان جزء ایران بوده و بر سر تصرف آن، میان امپراتوری ساسانی و امپراتوری روم شرقی جنگ‌هایی اتفاق افتاده است.

ترکیه

● به نقشه دقت کنید؛ ترکیه در کدام طرف ایران قرار گرفته است؟ شکل این کشور به کدام شکل هندسی بیش تر شبیه است؟ در اطراف ترکیه کدام دریاها قرار دارند؟ آن‌ها را نام ببرید.

نقشه‌ی کشور ترکیه

● بیش‌تر جاهای ترکیّه کوهستانی است و بعضی قله‌های آن مانند قله آرارات بیش از ۵۰۰۰ متر ارتفاع دارند. در کناره‌ی دریاها سرزمین‌های جلگه‌ای حاصل‌خیزی پدید آمده‌اند. رودهایی که از ناحیه‌ی بلند کوهستانی سرچشمه می‌گیرند، به دریا‌های اطراف می‌ریزند و رسوبات حاصل از آن‌ها، این جلگه‌ها را به‌وجود آورده است.

● روی نقشه به رودهایی که در کشور ترکیّه جریان دارند، توجّه کنید. کدام رود در

سراسر مسیر خود از داخل ترکیّه می‌گذرد؟ نام دو رودی که از کوه‌های ترکیّه سرچشمه می‌گیرند ولی به طرف کشورهای دیگر سرازیر می‌شوند، چیست؟ فرات به طرف کدام کشور سرازیر می‌شود؟ دجله چه‌طور؟ نام دریاچه‌ای که در شرق این کشور در نزدیکی ایران قرار گرفته است، چیست؟

دریاچه‌ی وان — ترکیّه

● پایتخت کشور ترکیه، شهر آنکارا است. از دیگر شهرهای مهم این کشور می‌توان استانبول و ازمیر را نام برد. این دو شهر بندرهای مهم این کشورند.

برج ساعت — ازمیر

مسجد سلیمانیه — استانبول

● مردم ترکیه مسلمان‌اند و به زبان ترکی صحبت می‌کنند.

وضع اقتصادی

در علفزارهای ناحیه‌ی کوهستانی کشور ترکیه، دامپروری رونق فراوان دارد. به همین علت، ترکیه از تولیدکنندگان و صادرکنندگان پوست و کالاهای چرمی است. در جلگه‌های حاصل خیز کناره‌ی دریاها، انگور، مرکبات، زیتون، توتون و پنبه به دست می‌آید.

هم‌چنین، همه ساله عده‌ی زیادی از مردم کشورهای دنیا از مکان‌های زیبا و بناهای تاریخی ترکیه دیدن می‌کنند. این کشور از راه جذب گردشگران، درآمد زیادی به دست می‌آورد.

پرسش

- ۱- چرا دامپروری در بیش تر نواحی ترکیه رونق دارد؟
- ۲- کدام فعالیت اقتصادی درآمد زیادی را نصیب کشور ترکیه می کند؟ به نظر شما، این فعالیت چگونه موجب افزایش درآمد مردم این کشور می شود؟
- ۳- جدول را کامل کنید.

ترکیه					
موقعیت کشور نسبت به ایران	پایتخت	رودهای مهم	بندرهای مهم	دین	زبان
غرب					

برای مطالعه

کودکان ترکیه در لباس محلی

کشور ترکیه بیش از ۷۰ میلیون نفر جمعیت دارد. مساحت این کشور ۷۶۹,۰۰۰ کیلومتر مربع است.

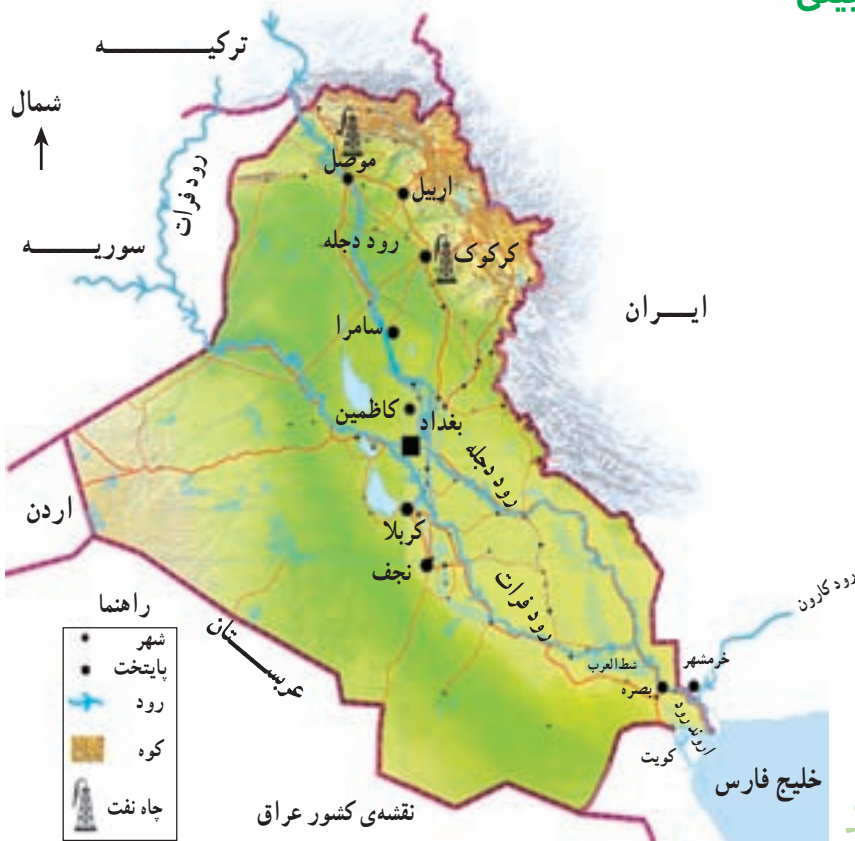
حکومت ترکیه، جمهوری و خط رسمی آن، لاتین است. این کشور به ۶۷ استان تقسیم شده است.

آب و هوای ترکیه در نواحی کوهستانی، سرد و در نواحی ساحلی، معتدل و مرطوب است.

تا پیش از جنگ جهانی اول، این سرزمین قلمرو امپراتوری عثمانی بود. پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی در سال ۱۹۲۲ میلادی، این سرزمین به کشور ترکیه تبدیل شد.

عراق

- به نقشه‌ی زیر توجه کنید؛ عراق در کدام طرف کشور ایران قرار دارد؟ ایران از راه عراق با کدام کشورهای عربی ارتباط دارد؟ آیا کشور عراق به دریا راه دارد؟ چگونه؟

● همان‌طور که در نقشه می‌بینید، بیش‌تر خاک این کشور را زمین‌های کم‌ارتفاع و پست جلگه‌ای تشکیل می‌دهد. ناحیه‌ی مرتفع کوهستانی عراق در کدام سمت آن قرار دارد؟

● جلگه‌ی پهناور عراق از آبرفت دو رود پرآب، به‌وجود آمده است. آیا می‌توانید این رودها را نام ببرید؟ این رودها از کدام کشورهای همسایه وارد عراق می‌شوند؟ رود پرآبی که از اتصال این دو رود به وجود می‌آید، چه نام دارد؟

شطّ العرب در قسمتی از مسیر خود مرز ایران و عراق را تشکیل می‌دهد. از نقطه اتصال این رودخانه به مرز ایران و عراق تا خلیج فارس، آرون‌دروود نامیده می‌شود. رود کارون از کشور ایران به آرون‌دروود می‌پیوندد.

● مردم عراق مسلمان‌اند و بیش از نیمی از جمعیت این کشور را مسلمانان شیعه تشکیل می‌دهند. مردم عراق به زبان عربی صحبت می‌کنند.

وضع انسانی

● پایتخت کشور عراق شهر بغداد است. بندر بزرگ عراق شهر بصره است که از راه خلیج فارس با دریاهای دیگر ارتباط دارد.

آرامگاه چندتن از امامان شیعه در شهرهای نجف، کربلا، کاظمین و سامرا قرار دارد. همه ساله، عده‌ی زیادی از مردم ایران و سایر کشورها برای زیارت به این شهرها سفر می‌کنند.

مرقد مطهر امام حسین (ع) در شهر کربلا — عراق

وضع اقتصادی

عراق کشوری نفت خیز است و از تولید و صادرات نفت درآمد قابل توجهی دارد. در جلگه‌های حاصل خیز این کشور، پنبه و غلات به دست می‌آید. هم‌چنین، نخلستان‌های وسیع خرما در عراق گسترده شده است و مقداری از این خرما به کشورهای دیگر صادر می‌شود.

پالایشگاه نفت — کرکوک

نخلستان خرما

پرسش

- ۱- شهرهای زیارتی عراق را نام ببرید.
- ۲- به نقشه توجه کنید؛ بندر بصره در جنوب عراق به کدام بندر ایران نزدیک است؟ دو شهر نفت خیز عراق را نام ببرید.
- ۳- جدول را کامل کنید.

عراق					
موقعیت کشور نسبت به ایران	پایتخت	رودهای مهم	محصول مهم کشاورزی صادراتی	دین	زبان

با کمک معلم، روی نقشه‌ی زیر، نام رودها را بنویسید.
۱- کدام رود از داخل ایران به اروندرود می‌ریزد؟

۲- پرس و جو کنید هریک از شهرهای زیارتی عراق، مرقد مطهر کدام یک از امامان بزرگوار است.

برای مطالعه

کشور عراق در حدود ۲۵ میلیون نفر جمعیت دارد.
مساحت این کشور ۴۳۷,۰۰۰ کیلومتر مربع است.
آب و هوای عراق در شمال شرقی کوهستانی، در نواحی جلگه‌های مرکزی گرم و مرطوب و در جنوب و جنوب غربی گرم و خشک است.
عراق دارای قدمت باستانی است و اولین تمدن‌های بشری در این سرزمین و در کنار رودهای دجله و فرات پدید آمده‌اند.
مردم عراق، سال‌ها به دلیل حکومت مدام، حاکم ظالم این کشور، زندگی سختی را گذراندند. مدام در سال ۱۳۵۹ به کشور ایران حمله کرد و جنگ را علیه ایران آغاز کرد. حکومت مدام، پس از اشغال نظامی عراق توسط آمریکا، سرنگون شد و سرانجام مدام در سال ۱۳۸۵ با رأی دادگاه این کشور، به دار مجازات آویخته شد و به کیفر اعمال زشت خود رسید.

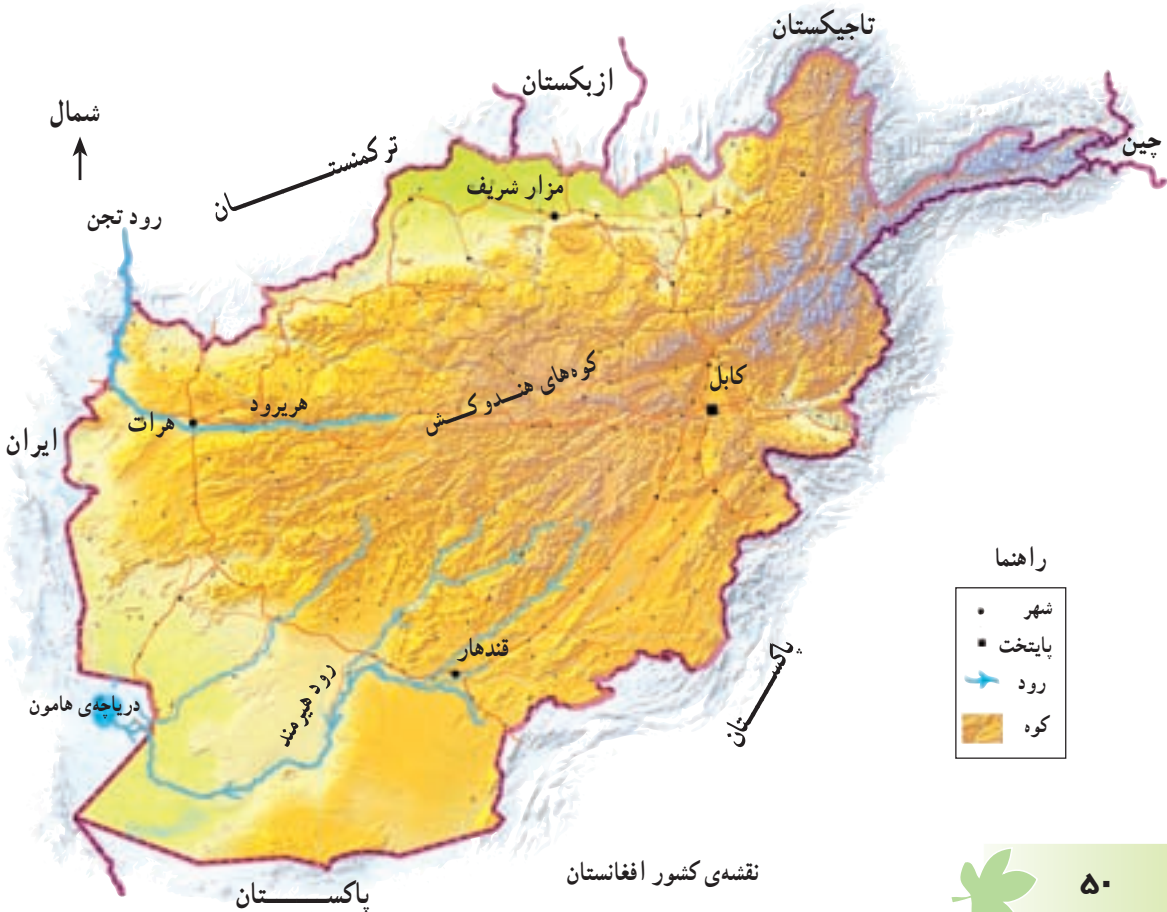
افغانستان

● به نقشه‌ی زیر دقت کنید؛ افغانستان در کدام طرف ایران قرار

دارد؟ این کشور از جنوب با کدام کشور همسایه است؟

وضع طبیعی

آیا افغانستان به دریا راه دارد؟

● همان‌طور که در نقشه می‌بینید، بیش‌تر جاهای کشور افغانستان، کوهستانی است.

رشته کوه بلند این کشور چه نام دارد؟

● در فصل زمستان بر کوه‌های بلند افغانستان، برف فراوان می‌نشیند. از آب شدن این

برف‌ها رودهایی به‌وجود می‌آیند. هیرمند و هریرود از رودهای پرآب افغانستان‌اند. رود

هیرمند به کجا می‌ریزد؟

منظره‌ای از زمستان — دره‌ی بامیان

● مردم افغانستان مسلمان‌اند و به زبان فارسی دری و پشتو حرف

می‌زنند.

● پایتخت و بزرگ‌ترین شهر افغانستان، شهر کابل است. از روی

نقشه، دو شهر دیگر افغانستان را نام ببرید.

شهر کابل

بازار «ده افغانان» — کابل

وضع اقتصادی

بیشتر مردم افغانستان، روستایی و دامپرورند. در دامنه‌های کوه‌ها چمنزارهای طبیعی روئیده است و به همین علت، مردم به پرورش گوسفند و بز مشغول‌اند. در دره‌ی رودها، به‌ویژه رود هیرمند، کشت غلات، پنبه و میوه رواج دارد.

ریسندگی و بافندگی دو صنعت مهم افغانستان است؛ زیرا پشم و پنبه به مقدار کافی در این کشور به‌دست می‌آید. شهرهای افغانستان محل خرید و فروش کالاهای کشاورزی و دامی است. به علت وجود کوه‌های بلند، در این کشور راه‌آهن احداث نشده است. کشور افغانستان به دلیل جنگ‌های داخلی طولانی، از نظر اقتصادی پیشرفتی نکرده است.

پرسش

- ۱- چرا در افغانستان رودهای پرآب جریان دارد؟
- ۲- شهرهای افغانستان محلّ خرید و فروش چه نوع کالاهایی هستند؟
- ۳- صنایع مهمّ افغانستان کدام‌اند؟ این صنایع با کشاورزی و دامپروری چه رابطه‌ای دارند؟
- ۴- چرا کشور افغانستان از نظر اقتصادی پیشرفت نکرده است؟
- ۵- جدول را کامل کنید.

افغانستان

موقعیت کشور نسبت به ایران	پایتخت	شهرهای مهم	رودهای مهم	دین	زبان

برای مطالعه

کشور افغانستان حدود ۲۶ میلیون نفر جمعیت دارد. مساحت این کشور ۶۵۲,۰۰۰ کیلومتر مربع است.

در سال ۱۳۵۷ حکومت شوروی سابق، این کشور را اشغال کرد. ملت افغانستان پس از سال‌ها مبارزه موفق شد اشغالگران را از خاک خود بیرون کند اما جنگ‌های داخلی و حکومت گروه ستمگر طالبان موجب شد که این کشور از پیشرفت عقب بماند.

در سال ۱۳۸۱، دولت آمریکا به افغانستان حمله کرد و این کشور را به اشغال خود در آورد. هم‌اکنون نیز مردم این کشور از اشغال کشورشان ناراضی‌اند و با اشغالگران مبارزه می‌کنند.

کودکان افغانی در لباس محلی

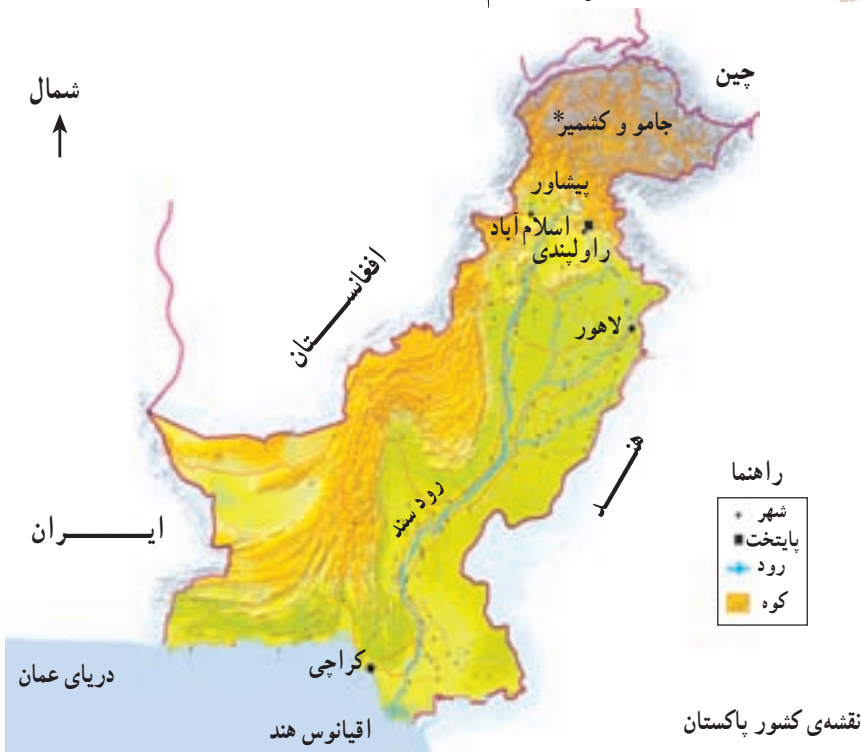
پاکستان

● به نقشه‌ی زیر نگاه کنید ؛

کشور پاکستان در کدام طرف کشور ایران قرار دارد؟ این کشور

از سمت مشرق با کدام کشور پهناور همسایه است؟

وضع طبیعی

* جامو و کشمیر سرزمینی است بین هند و پاکستان که این دو کشور بر سر مالکیت آن با هم اختلاف دارند.

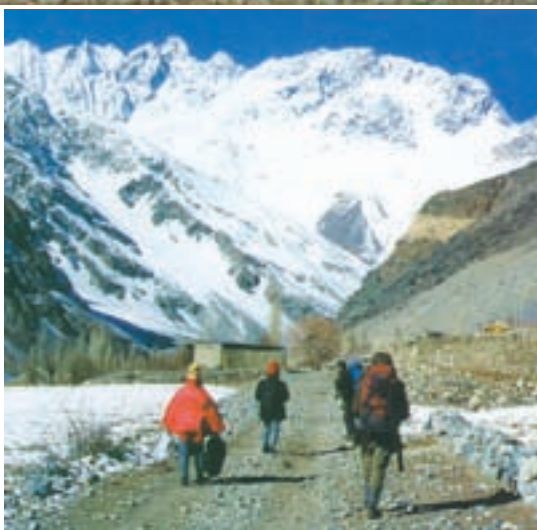

پاکستان نیز مانند ایران، از کشورهای کناره‌ی دریای عمان است. این کشور به کدام اقیانوس راه دارد؟

- همان‌طور که در نقشه می‌بینید، بیش‌تر مساحت پاکستان را سرزمین‌های کم‌ارتفاع و پست تشکیل می‌دهد. در مشرق و جنوب این کشور، جلگه‌ی وسیع سند قرار دارد. جلگه‌ی سند بسیار حاصل‌خیز و برای کشاورزی مناسب است.
- رود سند و شعبه‌های آن، مهم‌ترین رود پاکستان است که از کوه‌های بلند شمال کشور سرچشمه می‌گیرد. این رود به کجا می‌ریزد؟

کشاورزی در زمین‌های پست

کوه‌های بلند،
شمال پاکستان

- بیش‌تر مردم پاکستان مسلمان‌اند و به زبان اردو صحبت می‌کنند.
  - پایتخت کشور پاکستان شهر اسلام‌آباد است.
- آیا می‌توانید از روی نقشه، نام چند شهر دیگر پاکستان را بگویید؟

بندر کراچی بزرگ‌ترین شهر پاکستان

وضع اقتصادی

کشاورزی، مهم‌ترین فعالیت اقتصادی در پاکستان است. در جلگه‌های حاصل‌خیز این کشور، برنج، پنبه و کف کشت می‌شود. در این کشور، کارخانه‌های متعدّد ریسندگی و بافندگی به‌وجود آمده‌اند که پارچه‌های پنبه‌ای تولید می‌کنند. پارچه و لباس‌های پنبه‌ای (کتانی) کالاهایی هستند که از پاکستان به کشورهای دیگر صادر می‌شوند.

صنایع دستی در پاکستان

در این کشور، دامپروری (تولیدات چرمی) و ماهی‌گیری (کنسرو ماهی) رونق دارد. توسعه‌ی صنایع جدید نیز در پاکستان مورد توجه قرار گرفته که از آن جمله صنایع تولید کود شیمیایی است.

پرسش

- ۱- جای خالی را پر کنید.
- ۲- کشور پاکستان در کنار اقیانوس ..... قرار گرفته است.
- ۳- چرا در جلگه‌ی سند، محصول فراوان به دست می‌آید؟
- ۴- چرا صنایع نساجی (پارچه بافی) در پاکستان پیشرفت زیادی کرده است؟
- ۵- با مراجعه به نقشه‌ی صفحه‌ی ۵۴، بندر مهم پاکستان را نام ببرید.

پاکستان

موقعیت کشور نسبت به	پایتخت	شهرهای مهم	محصولات مهم کشاورزی	دین	زبان
ایران				اسلام	
شرق					

برای مطالعه

کشور پاکستان بیش از ۱۴۰ میلیون نفر جمعیت دارد و پرجمعیت‌ترین کشور همسایه‌ی ایران است. این کشور از نظر جمعیت، مقام هفتم را در دنیا دارد. مساحت کشور پاکستان ۸۱۱/۸۷۹ کیلومتر مربع است.

آب و هوای پاکستان در بیش‌تر نواحی جلگه‌ای، ساحلی گرم و مرطوب و در نواحی بیابانی، گرم و خشک است.

حکومت پاکستان جمهوری اسلامی است و این کشور از ۴ ایالت تشکیل شده است.

کودکان پاکستانی در لباس محلی

گفت و گو کنید.

(مقایسه‌ی کشورهای همسایه‌ی ایران)

اکنون که با وضعیت طبیعی، انسانی و اقتصادی
کشورهای همسایه‌ی ایران آشنا شده‌اید، این کشورها را با
هم مقایسه کنید.

با راهنمایی معلم به چند گروه تقسیم شوید. هر گروه پس از مشورت با اعضای
خود، پاسخ سؤال‌ها را تهیه کند و نماینده‌ی گروه پاسخ را برای کلاس توضیح دهد.

* کشورهای همسایه از نظر دین چه شباهتی بایک دیگر دارند؟ توضیح دهید.

* در کدام کشور زیارتگاه‌های مهم مذهبی وجود دارد؟

* کدام کشورها منابع سرشار نفت دارند و نفت منبع مهم درآمد آن‌ها

محسوب می‌شود؟

* دو کشور پاکستان و افغانستان را از نظر موقعیت و ناهمواری (جلگه، کوه،

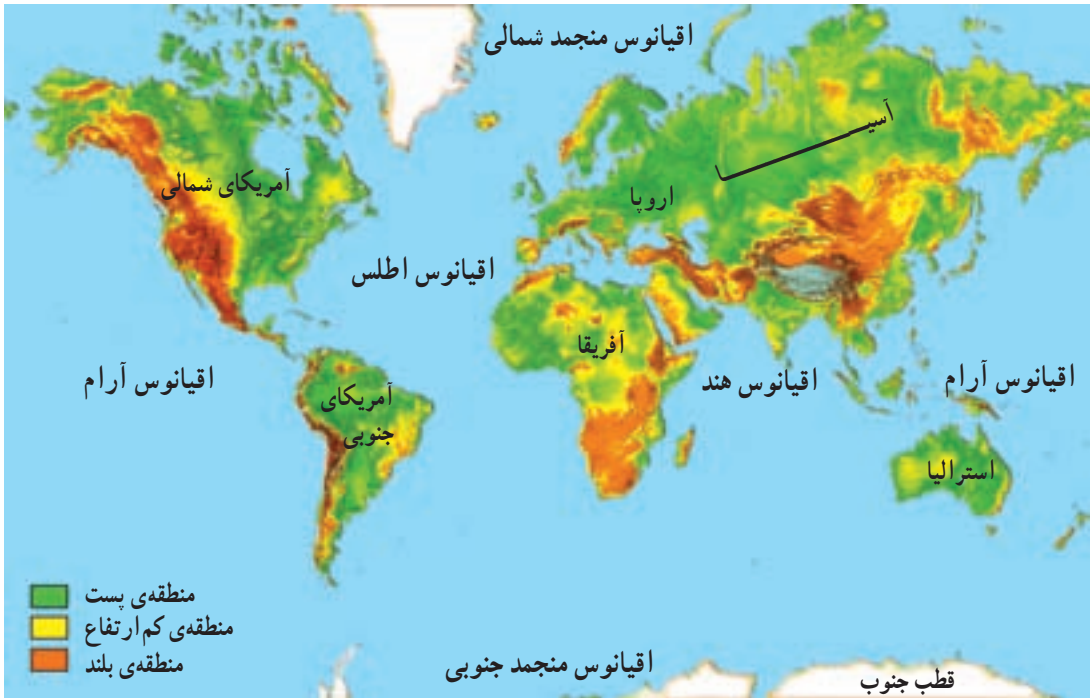
دسترسی به دریا و ...) مقایسه کنید.

* کشورهای پاکستان و ترکمنستان را از نظر فعالیت‌های اقتصادی مقایسه

کنید. (شباهت‌ها و تفاوت‌ها)

قاره‌های جهان

نقشه‌ی قاره‌های جهان

یک کره‌ی جغرافیایی را به کلاس بیاورید و با دقت آن را مشاهده کنید. رنگ‌های آبی روی کره نشان‌دهنده‌ی چیست؟

همان طور که می بینید، آب ها بیش تر کروی زمین را فرا گرفته اند. اُقیانوس ها و دریاها، چاله های بزرگی در سطح زمین هستند که از آب پر شده اند. به کمک دوستان خود، اقیانوس های بزرگ روی زمین را نام ببرید.

به خشکی های وسیع کروی زمین، قاره گفته می شود. قاره ها را روی کروی جغرافیایی، نشان دهید. آیا در هر یک از این قاره ها، کشورهای زیادی واقع شده اند؟ کشور ایران و کشورهای همسایه ی آن در کدام قاره قرار دارند؟

اکنون به نقشه توجه کنید و نام قاره ها و اقیانوس های جهان را بنویسید.

قاره ها: _____، آسیا، _____، _____، _____، _____ و _____.

اقیانوس ها: _____، _____، _____، _____ و _____.

● همان‌طور که می‌بینید، قاره‌های آسیا، اروپا و آفریقا به یک‌دیگر نزدیک‌ترند. این قاره‌ها از گذشته‌های طولانی، جمعیت زیادی را در خود جای داده‌اند.

نقشه‌ی آمریکا

کدام قاره از دو تکه تشکیل شده است؟

نام این دو تکه چیست؟

● قاره‌های آمریکا و استرالیا بسیار دیرتر شناخته شدند. در گذشته‌های دور، فقط تعداد کمی از بومیان به‌طور پراکنده در این قاره‌ها زندگی می‌کردند. بعدها اروپاییان این قاره‌ها را به تصرف خود درآوردند.

نقشه‌ی استرالیا

آیا می‌دانید بومیانی که قبل از ورود اروپاییان به قاره‌ی آمریکا، در این سرزمین زندگی می‌کردند، چه نام داشتند؟

● قاره‌ی قطب جنوب نیز بسیار دیر کشف شد. این قاره سردترین سرزمین جهان

است و در آن، شرایط مساعد برای زندگی و فعالیت انسان وجود ندارد؛ زیرا زمین‌های آن از یخ و برف پوشیده شده و اطراف آن را نیز آب‌های منجمد فراگرفته است.

یک ایستگاه تحقیقاتی در قطب جنوب

هم اکنون، تعدادی از دانشمندان و متخصصان در ایستگاه‌های مجهز این قاره مشغول انجام دادن تحقیقات و آزمایش‌های علمی درباره‌ی این قاره‌اند.

قاره‌ی آسیا

قاره‌ی آسیا که کشور عزیز ما، ایران، در آن قرار دارد، پهناورترین قاره‌ی جهان است. ● در این قاره، رشته کوه‌های بسیار بلندی وجود دارد که از غرب تا شرق این قاره کشیده شده‌اند. قله‌ی اورست، بلندترین قله‌ی جهان (۸۸۴۸ متر)، در رشته کوه هیمالیا در این قاره قرار دارد.

نقشه‌ی طبیعی قاره‌ی آسیا

- به نقشه‌ی آسیا توجه کنید. آسیا سرزمین جلگه‌های پهناور و شبه‌جزیره‌های* وسیع است. آیا می‌توانید با توجه به نقشه، دو شبه‌جزیره‌ی بزرگ آسیا را نام ببرید؟
- بیش از نیمی از جمعیت جهان در قاره‌ی آسیا زندگی می‌کنند. چین و هند که پرجمعیت‌ترین کشورهای جهان‌اند، در این قاره قرار دارند.

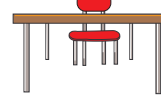
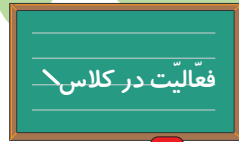

پرسش

- ۱- کدام قاره‌ها به یک‌دیگر نزدیک‌ترند؟
- ۲- جاهای خالی را پر کنید.
- قاره‌های ..... و ..... دیرتر از قاره‌های دیگر شناخته شدند.
- بلندترین قله‌ی جهان قله‌ی ..... نام دارد و در رشته کوه ..... واقع است.
- ۳- چرا در قطب جنوب، شرایط برای زندگی انسان مساعد نیست؟
- ۴- به نقشه‌ی قاره‌های جهان توجه کنید؛ چرا نام اقیانوس آرام دوبار روی نقشه نوشته شده است؟ آیا دو اقیانوس آرام وجود دارد؟

* شبه‌جزیره به سرزمینی گفته می‌شود که از یک طرف به خشکی و از سایر جهات به آب محدود باشد.

در روی نقشه

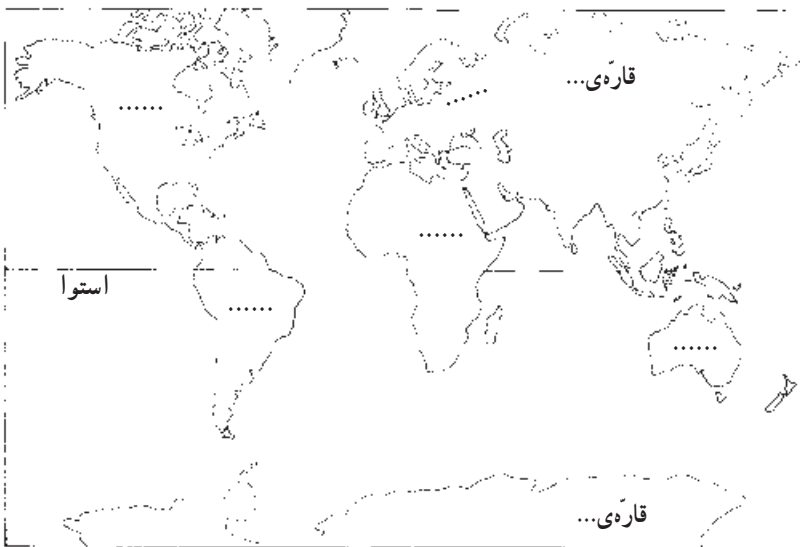
– نام قاره‌ها را بنویسید.

– نام اقیانوس‌ها را بنویسید.

– اقیانوس‌ها را با مداد آبی رنگ کنید. هر یک از

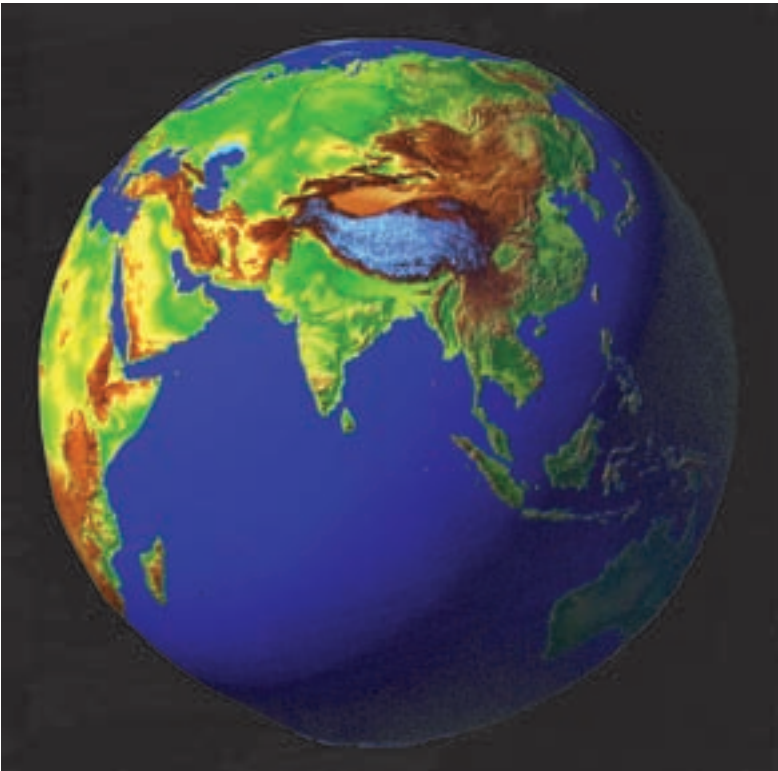
قاره‌ها را به دلخواه با رنگ‌های متفاوت، رنگ آمیزی کنید.

– برای نقشه‌ی خود راهنما ترسیم کنید.

راهنمای نقشه

سیاره‌ی زمین چه شکلی دارد؟

زمینی که ما روی آن زندگی می‌کنیم، به شکل کره است. فضانوردان از درون سفینه‌های فضایی، کروی بودن زمین را با چشمان خود دیده‌اند. ما هم با دیدن عکس‌هایی که آن‌ها از زمین برداشته‌اند، به کروی بودن زمین پی می‌بریم.

اگر یک جسم کروی
شکل - مثلاً یک هندوانه - را
از وسط نصف کنیم، دو نیم کره
به دست می‌آید. اگر دو نیمه‌ی
هندوانه را روی هم بگذاریم،
دوباره کره درست می‌شود.

محل بریدگی هندوانه مانند یک خط دایره‌ای شکل، دو نیمه‌ی هندوانه را از هم جدا
می‌کند.

اگر کره‌ی زمین را به دو قسمت مساوی تقسیم کنیم، به هر نیمه‌ی آن، نیم کره گفته
می‌شود. به شکل زیر نگاه کنید؛ استوا خطی فرضی است که مانند کمربندی به دور کره‌ی
زمین کشیده شده است و زمین را به دو نیمه‌ی مساوی تقسیم می‌کند. این دو نیمه را
نیم کره‌ی شمالی و جنوبی می‌نامند.

نیم کره‌ی شمالی

نیم کره‌ی جنوبی

نیم کره‌ی شمالی نیمه‌ای است که در بالای خطّ استوا قرار دارد.

نیم کره‌ی جنوبی نیمه‌ای است که

در زیر خطّ استوا قرار دارد.

قطب شمال

قطب جنوب

• مدارها

همان طور که می‌بینید، دایره‌های

فرضی دیگری با فاصله‌ی مساوی از

استوا تا قطب شمال و از استوا تا قطب

جنوب کشیده شده‌اند.

این دایره‌های فرضی که

به موازات استوا رسم شده‌اند، مدار

نامیده می‌شوند.

• نصف النهارها

خط‌های فرضی دیگری

از قطب شمال تا قطب جنوب

کشیده شده‌اند که به آن‌ها

نصف النهار می‌گویند.

مهم‌ترین نصف النهارها،

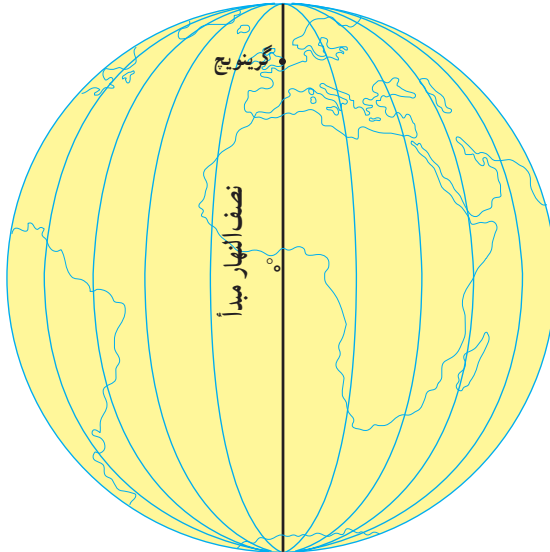
نصف النهار مبدأ است که از

دهکده‌ی گرینویچ در نزدیکی

شهر لندن عبور می‌کند؛ به همین

علت، به آن نصف النهار گرینویچ

قطب شمال

قطب جنوب

هم می گویند. نصف النهار مبدأ، زمین را به دو نیمه‌ی شرقی و غربی تقسیم می کند.

۱- یک کره‌ی جغرافیایی را به کلاس بیاورید. آن را به دقت مشاهده کنید و به این پرسش‌ها پاسخ دهید.
- بیش‌تر خشکی‌های زمین در نیم‌کره‌ی شمالی قرار دارند یا نیم‌کره‌ی جنوبی؟ در نیم‌کره‌ی شرقی یا نیم‌کره‌ی غربی؟ چه‌طور فهمیدید؟

- کشور ایران در نیم‌کره‌ی شمالی قرار دارد یا نیم‌کره‌ی جنوبی؟
- کشور ایران در نیم‌کره‌ی شرقی قرار دارد یا نیم‌کره‌ی غربی؟
- دو کشور در نیم‌کره‌ی شمالی و دو کشور در نیم‌کره‌ی شرقی نام ببرید.
- اگر بخواهید با هواپیما به یکی از کشورهای اروپا سفر کنید، هواپیما شما را به کدام جهت جغرافیایی می‌برد؟ اگر بخواهید به ژاپن پرواز کنید، چه‌طور؟
۲- یک کره‌ی جغرافیایی بکشید. روی این کره، محل قطب شمال و قطب جنوب را مشخص کنید. خط استوا و نصف النهار مبدأ را روی آن رسم کنید.

۱ - درباره‌ی هر یک از این کلمه‌ها، یک سطر توضیح دهید.

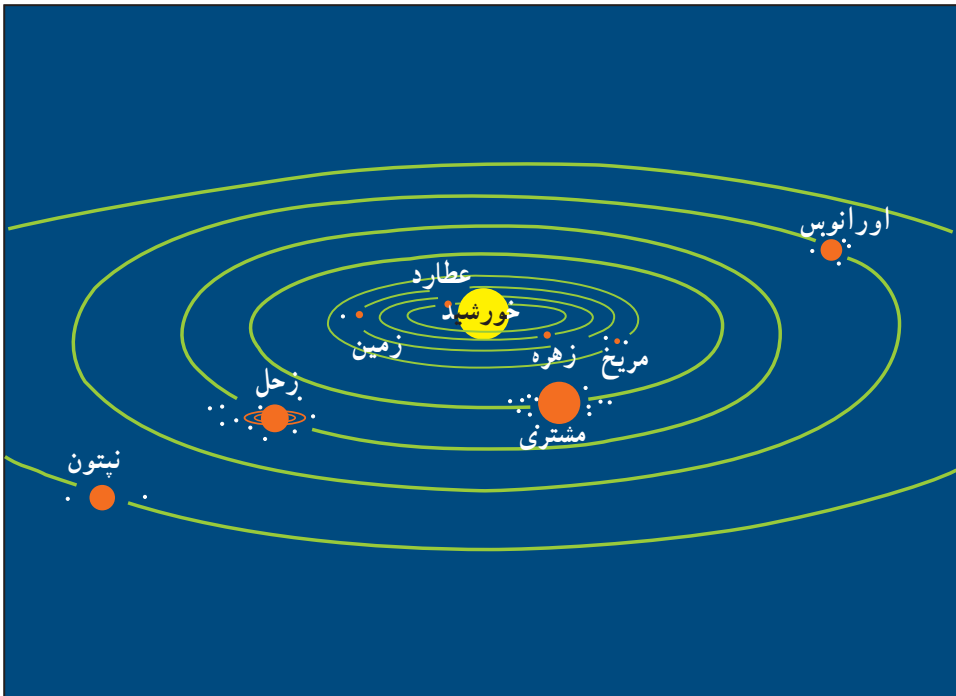
..... استوا

..... مدار

..... نصف‌النهار

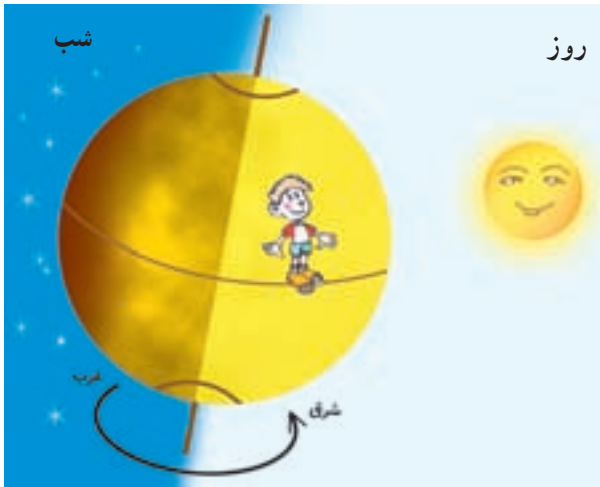
حرکت های زمین

منظومه ی شمسی

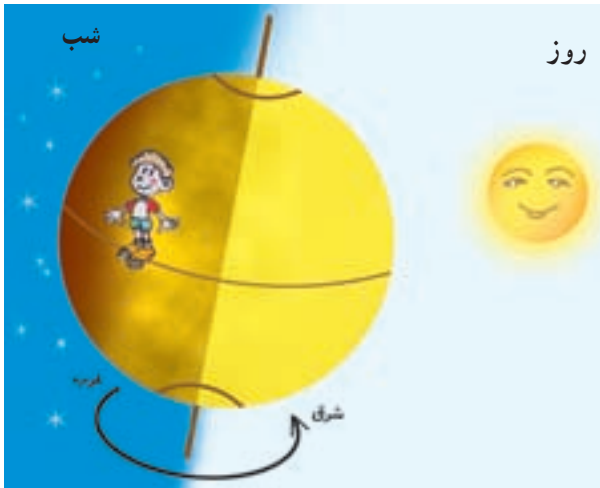
در درس علوم، با منظومه ی شمسی آشنا شدید و آموختید که زمین یکی از سیاره های منظومه ی شمسی است. زمین هم مانند سایر سیاره ها به دور خورشید می گردد. این سیاره علاوه بر گردش به دور خورشید، به دور خودش نیز می چرخد.

• حرکت زمین به دور خود (حرکت چرخشی)

وقتی زمین به دور خود می‌چرخد، یک نیمه‌ی آن در مقابل نور خورشید قرار می‌گیرد. در این هنگام، در نیمه‌ی رو به خورشید، روز است.

در همین زمان، نیمه‌ی دیگر زمین از خورشید دور است و در آن جا شب است.

همه‌ی مکان‌های روی زمین به‌طور پیوسته در مقابل نور خورشید قرار می‌گیرند و دوباره از مقابل آن دور می‌شوند و در تاریکی فرو می‌روند. البته ما چرخش زمین را به دور خودش احساس نمی‌کنیم و به نظرم می‌آید که خورشید در آسمان حرکت می‌کند. خورشید

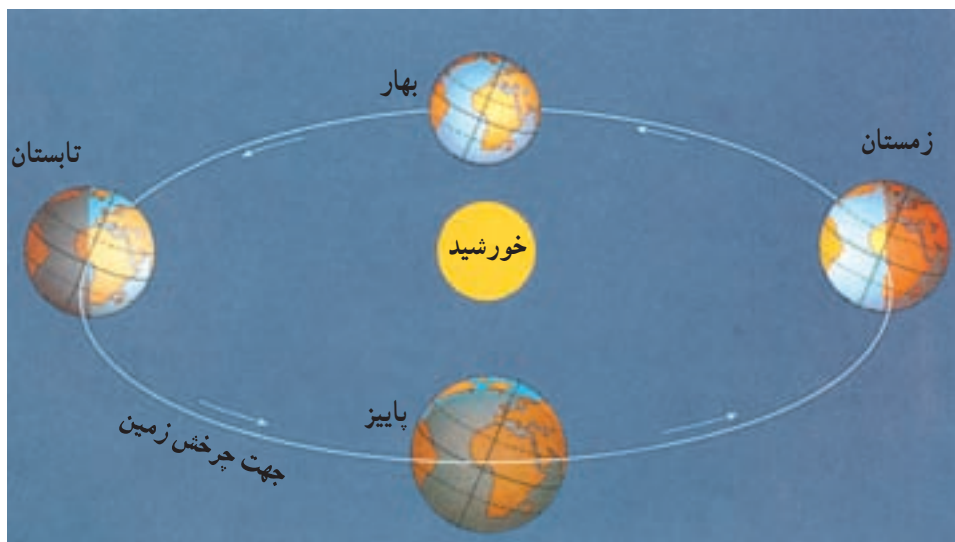
هر روز از سمت مشرق طلوع و به سمت مغرب، غروب می‌کند. زمانی که خورشید مستقیماً بالای نقطه‌ای که ما ایستاده‌ایم - یعنی بالای سر ما - قرار می‌گیرد، ظهر است. یک دور چرخش زمین به دور خودش، چند ساعت طول می‌کشد؟

به چرخش زمین به دور خود، حرکت چرخشی می‌گویند که بر اثر آن شب و روز پدید می‌آید.

• حرکت زمین به دور خورشید (حرکت انتقالی)

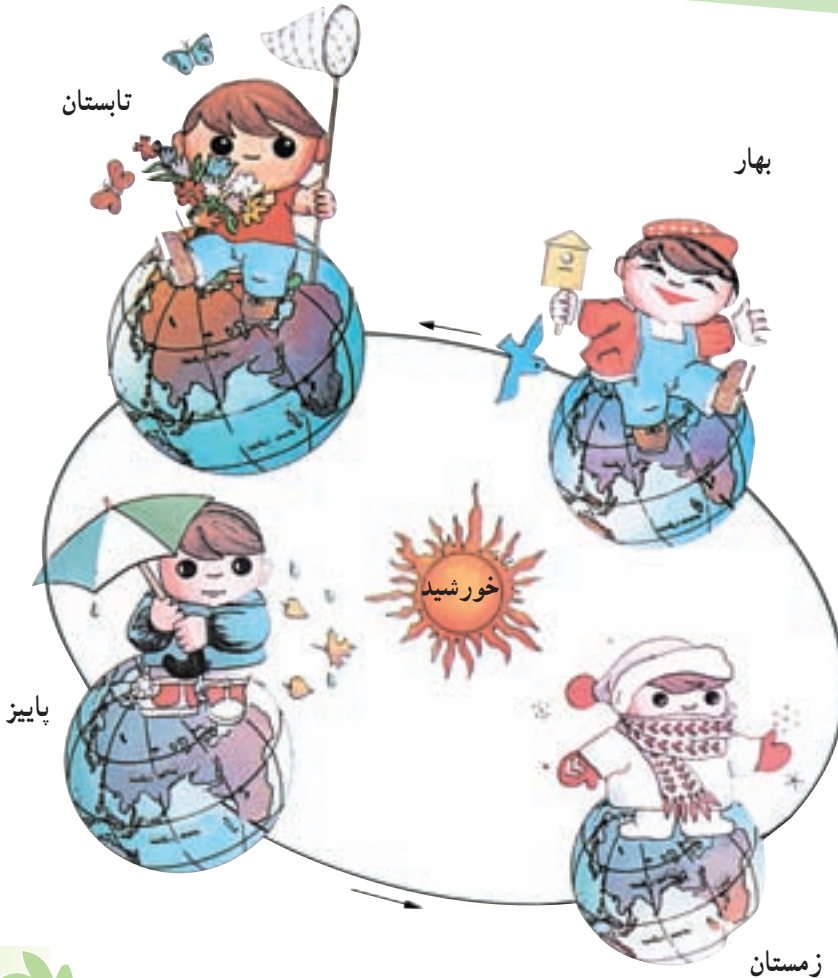
زمین در همان حال که به دور خود می‌چرخد، به دور خورشید نیز می‌گردد. یک دور گردش زمین به دور خورشید، ۳۶۵ روز (یک سال) طول می‌کشد.

به گردش زمین به دور خورشید، حرکت انتقالی می‌گویند که بر اثر آن فصل‌ها پدید می‌آیند.

- ۱- گردش زمین به دور خودش چه مدت طول می کشد؟
- ۲- یک بار گردش زمین به دور خورشید، چند روز طول می کشد؟
- ۳- شما تاکنون چند بار به دور خورشید، چرخیده اید؟ چگونه پی بردید؟
- ۴- نتیجه ی حرکت چرخشی زمین چیست؟ نتیجه ی حرکت انتقالی زمین چیست؟

بخش دوم

تاریخ

ظهور اسلام

دین اسلام از سرزمین عربستان طلوع کرد. هنگام ظهور اسلام، بیش تر مردم عربستان صحرائشین و بقیه، شهرنشین بودند. عرب ها به صورت قبیله ای زندگی می کردند. یکی از معروف ترین قبیله های عرب، قبیله ی قریش نام داشت.

مهم ترین شهر عربستان مکه بود؛ زیرا این شهر بر سر راه کاروان های بازرگانی قرار داشت و خانه ی کعبه نیز در آن جا بود.

عربستان در آستانه ی ظهور اسلام

خانه‌ی کعبه در آغاز، محلّ پرستش خدای یکتا بود اما با رواج بت‌پرستی، عرب‌ها بت‌های خود را در آن جا گذاشته و خانه‌ی کعبه را به بت‌کده تبدیل کرده بودند.

کودکی و جوانی پیامبر

حضرت محمد – صلی‌الله علیه و آله – در مکه به دنیا آمدند. پدر ایشان عبدالله (ع) نام داشت که یکی از فرزندان عبدالمطلب (ع) بود. عبدالمطلب از افراد معروف قبیله‌ی قریش بود. پدر حضرت محمد (ص)، پیش از تولّد او درگذشت. وقتی حضرت محمد (ص) شش ساله شدند، مادرشان، آمنه را نیز از دست دادند. بعد از آن، عبدالمطلب (ع) نگهداری او را برعهده گرفت. حضرت محمد (ص) در هشت سالگی پدر بزرگ خویش را نیز از دست دادند. از آن پس، عمویشان ابوطالب (ع) سرپرستی او را به‌عهده گرفت. ابوطالب از بازرگانان قریش بود و در بعضی سفرها، محمد (ص) را هم با خود می‌برد.

حضرت محمد (ص) دوران کودکی و نوجوانی را به نیکی پشت سرگذاشتند. ایشان به پاک‌دامنی، درست‌کاری و امانت‌داری مشهور بودند و به همین دلیل، مردم ایشان را محمدّ امین می‌نامیدند. آن حضرت در ۲۵ سالگی با خدیجه (ع) ازدواج کردند. حضرت خدیجه (ع) برای او همسری مهربان و فداکار بود و پس از ازدواج با حضرت محمد (ص)، همه‌ی ثروتش را در راه خدا و برای تبلیغ اسلام خرج کرد.

بعثت

حضرت محمد (ص) از بت‌پرستی مردم مکه آزرده‌خاطر بودند. آرزوی ایشان این بود که مردم از بت‌پرستی دست بردارند و خداپرست شوند. حضرت محمد (ص) یک ماه در سال را به غارِ حرا که در نزدیکی مکه بود، می‌رفتند و در آن جا به راز و نیاز و عبادت خدا مشغول می‌شدند. سرانجام، خدا آن حضرت را در چهل سالگی برای پیامبری برگزید. به برگزیده شدن حضرت محمد (ص) از طرف خداوند برای پیامبری، بعثت می‌گویند.

در زمان ظهور حضرت محمد (ص)، چه کسانی در ایران حکومت می کردند؟
وضع مردم ایران در آن هنگام چگونه بود؟

حضرت خدیجه (ع) و حضرت علی (ع)، نخستین کسانی بودند که به دین اسلام ایمان آوردند. آن دو در راه گسترش اسلام فداکاری و تلاش بسیار کردند.

- ۱- چرا به پیامبر، محمد امین می گفتند؟
- ۲- آرزوی پیامبر قبل از بعثت چه بود؟
- ۳- دو دلیل اهمیت مکه قبل از ظهور اسلام چه بود؟
- ۴- به یک تقویم مراجعه کنید و روز عید مبعث را در آن پیدا کنید. چرا این روز در کشورهای اسلامی تعطیل رسمی است؟

گسترش اسلام

دعوت پنهانی و آشکار

حضرت محمد (ص)، ابتدا مأموریت یافتند که مردم را پنهانی به دین اسلام دعوت کنند. بعد از سه سال، خداوند به پیامبر (ص) مأموریت داد تا مردم را آشکارا به اسلام دعوت کند و آنان را از بت پرستی، بازدارد.

کم کم خبر ظهور اسلام در عربستان پراکنده شد. همه جا صحبت از دین اسلام بود. کافران و ثروتمندان مکه، از گسترش اسلام احساس خطر می کردند. آنان می دانستند که اگر بت پرستی از میان برود، هرگز نمی توانند بر مردم حکومت کنند؛ از این رو، دور هم جمع شدند و به فکر چاره افتادند. آن ها ابتدا تصمیم گرفتند که با دادن پول و مقام به حضرت محمد (ص)، ایشان را از راه خدا بازدارند ولی پیامبر پیشنهاد کافران را نپذیرفتند.

آزار پیامبر و یارانش

وقتی کافران فهمیدند که آن حضرت از مبارزه با بت پرستی دست برنمی دارد، به فکر آزار او و پیروانش افتادند. برخی از پیروان پیامبر شدیدترین شکنجه ها را تحمل کردند اما بر ایمان خود باقی ماندند. حتی بعضی از آن ها در این راه شهید شدند. خود پیامبر نیز از این آزارها در امان نبودند. کافران در گذرگاه ها و کوچه های خلوت به آن حضرت حمله می بردند و با سنگ او را مجروح می کردند.

هجرت به حبشه

وقتی آزار و اذیت بت پرستان زیاد شد، پیامبر به جمعی از مسلمانان دستور دادند که به حبشه هجرت کنند؛ زیرا پادشاه کشور حبشه مردی عادل بود و مسلمانان می توانستند در آن کشور آزادانه زندگی کنند. پس، عده ای از مسلمانان به سرپرستی جعفر بن ابی طالب (ع) به حبشه رفتند. وقتی بت پرستان مکه فهمیدند که مسلمانان هجرت کرده اند، خشمگین شدند و مبارزه علیه اسلام را بیش تر کردند.

با توجه به نقشه، بگویید مسلمانان از چه راهی و با چه وسیله ای به حبشه هجرت کردند؟

پیمان قطع رابطه با مسلمانان

کافران قریش تصمیم گرفتند یاران پیامبر را از حبشه بازگردانند اما نتوانستند. پس سعی کردند برای تسلیم پیامبر و یارانش راه دیگری پیدا کنند. آن‌ها با هم پیمان بستند که رابطه‌ی خود را با مسلمانان قطع کنند و با آن‌ها خرید و فروش و ازدواج نکنند. آن‌گاه عهدنامه‌ای در این باره نوشتند و آن را در خانه‌ی کعبه گذاشتند.

پیامبر و یارانش سه سال در بیرون شهر مکه به سختی زندگی کردند.

از آن پس، پیامبر و یارانش مجبور شدند به یکی از درّه‌های اطراف مکه بروند. آنان سه سال در کمال سختی در آن درّه زندگی کردند تا این که پیامبر (ص) از جانب خدا آگاه شد که موریانه عهدنامه‌ی کافران را خورده است.

ابوطالب (ع) این خبر را به کافران داد و از آنان خواست که عهدنامه را بیاورند. هم‌چنین گفت: اگر محمد (ص) درست نگفته باشد، او را به شما تسلیم خواهم کرد. کافران رفتند و دیدند که پیامبر (ص) درست گفته‌اند؛ بنابراین، به پیامبر و مسلمانان اجازه دادند که دوباره به مکه بازگردند.

از آن پس، پیامبر از هر فرصتی برای دعوت مردم به اسلام استفاده می‌کردند. ایشان هنگام مراسم حج که مردم زیادی برای زیارت کعبه می‌آمدند، آنان را با اسلام آشنا می‌کردند و دعوت خود را به وسیله‌ی آن‌ها به گوش مردم روستاها و شهرهای اطراف می‌رساندند. از جمله کسانی که دعوت پیامبر را پذیرفتند، عده‌ای از مردم مدینه بودند.

- ۱- پیامبر در آغاز بعثت، چگونه مردم را به اسلام دعوت می کرد؟
- ۲- چرا کافران به مبارزه با پیامبر برخاستند؟
- ۳- وقتی کافران نتوانستند مسلمانان را از حبشه بازگردانند، به چه کاری دست زدند؟

یکی از کارهایی که زائران در مراسم حج انجام می دهند، سعی بین صفا و مروه است؛ یعنی، هفت بار مسیر بین کوه صفا و کوه مروه را طی می کنند. با یکی از آشنایان خود که به سفر حج رفته است، گفت و گو کنید. علت این کار را بیورسید و به کلاس گزارش دهید.

تشکیل حکومت اسلامی

هجرت پیامبر

بت پرستان برای جلوگیری از گسترش اسلام، به کارهای مختلفی دست می‌زدند اما روز به روز بر تعداد پیروان حضرت محمد (ص) افزوده می‌شد. سرانجام، کافران تصمیم گرفتند پیامبر را شبانه در خانه‌اش به قتل برسانند. حضرت محمد (ص)، از سوی خداوند،

بت پرستان قریش شبانه به منزل پیامبر حمله کردند.

از تصمیم آن‌ها باخبر شدند و ماجرا را با یاران خویش در میان گذاشتند. آن شب حضرت علی (ع) در بستر پیامبر خوابیدند و پیامبر، پنهانی از خانه بیرون آمدند و به مدینه هجرت فرمودند. با ورود پیامبر به مدینه، مسلمانان آن شهر به گرمی از ایشان استقبال کردند. مهم‌ترین کار پیامبر در شهر مدینه، تشکیل حکومت اسلامی بود.

سال هجرت پیامبر از مکه به مدینه، مبدأ تاریخ مسلمانان است.

گفت و گو در کلاس

— شما در چه سالی به دنیا آمده‌اید؟ (۱۳۰۰۰۰ هجری شمسی) در زمان تولد شما چند سال شمسی از هجرت پیامبر از مکه به مدینه می‌گذشت؟

— اکنون چه سالی است؟ (..... هجری شمسی) یعنی چند سال شمسی از هجرت پیامبر از مکه به مدینه گذشته است؟

جنگ‌های پیامبر

در دین اسلام، جنگ برای حفظ دین و دفاع از مسلمانان واجب است. این جنگ «جهاد در راه خدا» نامیده می‌شود. پیامبر جنگ و خون‌ریزی را دوست نداشتند ولی به فرمان خدا، برای حفظ دین و دفاع از مسلمانان با مخالفان جنگیدند. مهم‌ترین جنگ‌هایی که پیامبر در آن‌ها شرکت داشته‌اند، عبارت‌اند از: بدر، اُحُد و خَندَق.

دعوت زمامداران بزرگ به اسلام

خداوند حضرت محمد (ص) را برای راهنمایی همه‌ی انسان‌ها فرستاده بود؛ از این‌رو، آن حضرت در سال هفتم هجری تصمیم گرفتند که برای پادشاهان برخی کشورها مانند روم، حبشه، مصر و ایران نامه بفرستند و آن‌ها را به دین اسلام دعوت کنند.

پادشاه ایران، خسرو پرویز، وقتی نامه را خواند و دید که نامه با نام او آغاز نشده است، خشمگین شد و با ناراحتی آن را پاره کرد.

وقتی پیامبر از این موضوع باخبر شدند، فرمودند :
«در آینده مسلمانان، سرزمین ساسانیان را فتح خواهند کرد.» این گفته‌ی پیامبر
بعدها به حقیقت پیوست.

فتح مکه

دعوت به اسلام هر روز با استقبال بیش‌تری روبه‌رو می‌شد؛ با وجود این، کافران
قریش از مخالفت و جنگ با مسلمانان دست برنمی‌داشتند. سرانجام، پیامبر با سپاهی عظیم
به طرف مکه حرکت کرد.

ابوسفیان که سردسته‌ی مخالفان پیامبر در مکه بود، با دیدن ارتش نیرومند اسلام
فهمید که مقاومت بی‌نتیجه است و اعلام کرد که مسلمان شده است. به‌دنبال او، مخالفان
دیگر نیز تسلیم شدند. به این ترتیب، مسلمانان بدون جنگ و خون‌ریزی شهر مکه را فتح
کردند.

پس از فتح مکه، حضرت محمد (ص) وارد خانه‌ی کعبه شدند و بت‌های کافران را از
آن‌جا بیرون ریختند و دستور دادند که بر بالای بام کعبه، اذان بگویند.

وفات پیامبر گرامی اسلام

پیامبر اسلام در سن ۶۳ سالگی در مدینه رحلت فرمودند. ایشان همانند مردم عادی
زندگی می‌کردند. خانه، غذا و لباسشان ساده بود. شب‌ها بر روی حصیر می‌خوابیدند.
هرگز خود را از دیگران برتر نمی‌دانستند. نسبت به دوستان و مؤمنان مهربان و نسبت به
کافران و دشمنان سرسخت بودند. کودکان را دوست می‌داشتند. ایشان با رفتار و کردار
نیکوی خود به مردم درس می‌دادند. رفتار و کردار پیامبر، بهترین سرمشق و الگو برای
زندگی ماست.

مسجد معروف پیامبر در شهر مدینه که آرامگاه مطهر پیامبر گرامی اسلام هم در آن قرار دارد.

پرسش

- ۱- چرا کافران تصمیم به قتل پیامبر گرفتند؟
- ۲- چگونه مکه به دست مسلمانان فتح شد؟
- ۳- مهم‌ترین کار پیامبر در مدینه چه بود؟
- ۴- دو جنگ مهم پیامبر را نام ببرید.
- ۵- سه خصوصیت اخلاقی حضرت محمد (ص) را بیان کنید.

هر کلمه را با پیکان (←) به عبارت مربوط به آن

وصل کنید.

حضرت علی(ع)

امین

ابوسفیان

عبداللّٰه(ع)

ابوطالب(ع)

لقب پیامبر در کودکی و نوجوانی بود.

به جای پیامبر در بستر خوابیدند.

پیامبر را با خود به سفرهای بازرگانی می برد.

نام پدر پیامبر است.

سردسته‌ی مخالفان پیامبر در مکه بود.

جامعه‌ی اسلامی بعد از پیامبر

خلافت ابوبکر

پس از رحلت پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد (ص)، میان گروه‌هایی از مسلمانان، بر سر جانشینی (خلافت) آن حضرت اختلاف پیدا شد؛ چون پیامبر اکرم (ص) در آخرین سفرشان به مکه، در محلی به نام غدیر خم، حضرت علی (ع) را به عنوان جانشین خود معرفی کرده بودند، گروهی حضرت علی (ع) را جانشین آن حضرت می‌دانستند.

سرانجام، ابوبکر به خلافت انتخاب شد. گروهی از مردم با ابوبکر بیعت کردند؛ یعنی، با او پیمان بستند که از دستوراتش پیروی کنند. حضرت علی (ع) و یارانش برای این که در میان مسلمانان اختلاف ایجاد نشود، سکوت اختیار کردند. این سکوت در پیشرفت اسلام، در داخل و خارج شبه جزیره‌ی عربستان بسیار مؤثر بود. در مدت دو سال و چند ماه خلافت ابوبکر، مسلمانان شورش‌های مخالفان را سرکوب کردند و باعث پیشرفت اسلام در خارج از شبه جزیره‌ی عربستان شدند.

خلافت عمر و عثمان

بعد از ابوبکر، عمر خلیفه شد. در زمان عمر، مسلمانان سرزمین‌های زیادی از جمله ایران را به قلمرو اسلام افزودند. عمر پس از ده سال خلافت، توسط یکی از مخالفانش

مجروح شد و پس از چند روز درگذشت.

بعد از عمر، عثمان به خلافت رسید. در زمان خلافت عثمان، بعضی از حاکمان شهرها به مردم ستم می کردند. مردم از عثمان خواستند تا این حاکمان را از کار برکنار کند ولی او به خواسته ی آن ها توجهی نکرد. سرانجام، گروهی از مخالفان، خانه ی عثمان را محاصره کردند و او را کشتند.

پس از کشته شدن عثمان، مسلمانان با خواهش و اصرار از حضرت علی (ع) خواستند که خلافت را بپذیرد.

به نظر شما، علت پافشاری مردم و اشتیاق آنان برای خلافت حضرت علی (ع)

چه بود؟

۱- پس از رحلت پیامبر (ص)، مسلمانان بر سر چه موضوعی اختلاف پیدا کردند؟

۲- بیعت یعنی چه؟

۳- چرا پس از انتخاب ابوبکر به خلافت، حضرت علی (ع) و یارانش سکوت کردند؟

۴- در زمان کدام خلیفه، مسلمانان به ایران حمله کردند و حکومت ساسانیان را شکست دادند؟

خلافت حضرت علی (ع)

گفتیم که مسلمانان با اشتیاق با حضرت علی (ع) بیعت کردند؛ یعنی، با وی پیمان بستند که از دستوراتش پیروی کنند. حضرت علی (ع) شهر کوفه را که در عراق قرار داشت و به وسیله‌ی مسلمانان ساخته شده بود، مرکز خلافت خود قرار دادند. آن حضرت همانند محرومان و مستضعفان زندگی ساده‌ای داشتند. ایشان برای اجرای عدالت تلاش می‌کردند و دست ستمگران را از بیت‌المال کوتاه کردند؛ به همین علت، با شروع خلافت حضرت علی (ع) و آشکار شدن شیوه‌ی حکومت وی، برخی از سودجویان بیعت خود را شکستند و به مخالفت و جنگ با آن حضرت پرداختند؛ اما سرانجام، شکست خوردند.

جنگ با معاویه

پس از مدتی همه‌ی سرزمین‌های اسلامی، به جز شام (سوریه)، پیرو حضرت علی (ع) شدند. در آن زمان، معاویه پسر ابوسفیان، حاکم شام بود. حضرت علی (ع) معاویه را که مردی فاسد و ستمگر بود، از حکومت شام برکنار کردند اما معاویه از این دستور سرپیچی کرد و هم‌چنان در شام ماند و به مخالفت با امام علی (ع) ادامه داد.

سرانجام، میان امام علی (ع) و معاویه جنگ درگرفت. در روز آخر جنگ، چون پیروزی سپاهیان حضرت علی (ع) قطعی بود، معاویه پریشان شد و از مشاور حيله‌گر خود، عمرو عاص، خواست تا هرچه زودتر چاره‌ای بیندیشد. او به لشکریان پیشنهاد کرد که

قرآن‌ها را بر سر نیزه‌ها کنند و فریاد بزنند : «ما همه پیرو این کتابیم و نباید با هم جنگ کنیم.»
برخی از سپاهیان امام علی (ع) این پیشنهاد را پذیرفتند و از جنگ دست کشیدند. حضرت علی (ع) سعی کردند فریب‌خوردگان سپاه را از حیلۀ دشمن آگاه کنند اما موفق نشدند.

به نظر شما چرا سپاهیان معاویه، قرآن‌ها را بر سر نیزه کردند؟

عاقبت یک داوری

سرانجام قرار شد از هر دو سپاه، نماینده‌ای انتخاب شود ؛ دو نماینده با هم گفت‌وگو کنند و حکمی بدهند. آن‌گاه حضرت علی (ع) و معاویه، هر دو این حکم را بپذیرند.
معاویه، عمروعاص – که مردی فاسد و حیلۀ‌گر بود – را انتخاب کرد. گروهی از سپاهیان فریب‌خورده‌ی امام علی (ع) برخلاف نظر آن حضرت، نماینده‌ای به نام ابوموسی اشعری را که مردی ساده‌لوح بود، انتخاب کردند. در این مذاکره، عمروعاص، ابوموسی اشعری را فریب داد و به او گفت : «بیا هم معاویه و هم علی را از خلافت برکنار کنیم.»
ابوموسی پذیرفت و برکناری حضرت علی (ع) از خلافت را اعلام کرد اما عمروعاص زیر قول خود زد و اعلام کرد که معاویه، خلیفه‌ی مسلمانان است.

خوارج

پس از آن که عمروعاص توانست ابوموسی را فریب دهد و معاویه را به‌عنوان خلیفه معرفی کند، گروهی از سپاهیان حضرت علی (ع)، به‌جای پذیرش اشتباه خود، از اطاعت آن حضرت سرپیچی کردند و با او دشمن شدند. این گروه، که خوارج نامیده شدند، خلافت معاویه را نیز قبول نداشتند.

خوارج، مردمی بی‌رحم و نادان بودند و از آن‌پس به آزار و کشتار مسلمانان پرداختند.

عاقبت، حضرت علی (ع) ناچار شدند با خوارج بجنگند. در پایان این جنگ، حضرت علی (ع) پیروز شدند.

شهادت امام علی (ع)

پس از شکست سخت خوارج در جنگ نهروان، یکی از آنها مأمور کشتن حضرت علی (ع) شد. این فرد که ابن ملجم نام داشت، در سحرگاه روز ۱۹ رمضان سال چهارم هجری، هنگامی که حضرت علی (ع) در مسجد کوفه مشغول خواندن نماز صبح بودند، با شمشیر زهرآلود خود ضربه‌ای به سر آن حضرت زد. حضرت علی (ع) دو روز بعد، در ۲۱ رمضان به شهادت رسیدند.

خلافت حضرت علی (ع) تقریباً پنج سال طول کشید. دوران حکومت امام علی (ع) سراسر مبارزه بود. آن حضرت لحظه‌ای از آشوب دشمنان در امان نبودند اما در همین مدت کوتاه توانستند عدالت را در جامعه برقرار کنند و ظلم و ستم را براندازند. حضرت علی (ع) یاور و پشتیبان مظلومان و یتیمان و نمونه‌ی کامل شجاعت و ایمان بودند. ایشان بار دیگر روش پیامبر و دین اسلام را که کم‌کم فراموش می‌شد، زنده کردند.

آرامگاه مطهر حضرت علی (ع) در شهر نجف در کشور عراق

- ۱- علت جنگ حضرت علی (ع) با معاویه چه بود؟
- ۲- خوارج چه کسانی بودند؟
- ۳- کتاب نهج البلاغه، حاوی سخنان ارزشمند کدام شخصیت است؟
- ۴- حضرت علی (ع)، در چه تاریخی به شهادت رسیدند؟

خلافت امام حسن (ع) و قیام امام حسین (ع)

خلافت امام حسن (ع)

پس از شهادت حضرت علی (ع)، پیروان آن حضرت با پسر بزرگ ایشان، امام حسن (ع)، بیعت کردند. معاویه از این موضوع آگاه شد و با تعداد زیادی از سپاهیان به سمت عراق حرکت کرد. امام حسن (ع) نیز آماده‌ی جنگ شدند اما بسیاری از سپاهیان او را افراد منافق یا سست ایمان تشکیل می‌دادند. معاویه با وعده‌ی پول و مقام، در میان افراد سپاه امام حسن (ع) اختلاف ایجاد کرد و برخی از آن‌ها را از دور ایشان پراکنده کرد. با وجود این، چون از جنگ می‌ترسید، نامه‌ای برای امام فرستاد و از او خواست که با وی صلح کند.

امام حسن (ع) پیشنهاد صلح را با شرایطی که به نفع مسلمانان بود، پذیرفتند؛ اوّل این که معاویه از بیت‌المال مسلمانان استفاده‌ی شخصی نکند؛ دوم این که برای خود جانشینی انتخاب نکند و سوم این که جان و مال مسلمانان در امان باشد. البته معاویه پس از صلح به هیچ‌یک از شرایط صلح نامه عمل نکرد.

تأسیس حکومت بنی‌امیه

پس از مدتی، امام حسن (ع) به تحریک معاویه، مسموم شدند و به شهادت رسیدند. معاویه برخلاف شرایط صلح نامه، از بیت‌المال برای خود درباری باشکوه ساخت؛ فرزندش، یزید، را به جانشینی خود برگزید و سلسله‌ی بنی‌امیه (امویان) را تأسیس کرد.

قیام امام حسین (ع)

پس از شهادت امام حسن (ع)، برادرش امام حسین (ع) به امامت شیعیان رسیدند. امام حسین (ع) ۱۱ سال امامت کردند. در این مدت، معاویه و سپس پسرش، یزید، حکومت می‌کردند. معاویه، ظالم و حيله‌گر بود و خود را دیندار و دل‌سوز نشان می‌داد. یزید نیز مردی فاسد و ستمگر بود اما به طور آشکار گناه می‌کرد و دستورهای اسلام را زیر پا می‌گذاشت. او در ابتدای حکومت خود سعی کرد به زور از امام حسین (ع) بیعت بگیرد اما امام نپذیرفتند. در همین زمان، مردم کوفه امام حسین (ع) را به شهر خود دعوت کردند. امام با خانواده و تعدادی از پیروانش از عربستان به عراق رفتند و در آنجا بر ضد یزید قیام کردند. آن حضرت در مورد علت هجرت خود می‌فرمایند:

«من برای زنده نگه داشتن دین اسلام و امر به معروف و نهی از منکر قیام کرده‌ام.»

منظور امام حسین (ع) از جمله‌ی «من برای زنده نگه داشتن دین اسلام و امر به معروف و نهی از منکر قیام می‌کنم»، چه بود؟

سرانجام در روز دهم محرم (عاشورا) سال ۶۱ هجری قمری، امام با یاران اندک ولی

با ایمان خود در صحرای کربلا در برابر لشکر بی‌شمار دشمن ایستادند. جنگ از بامداد آغاز شد و تا بعد از ظهر ادامه داشت. در این روز، امام حسین (ع) و یاران بزرگوارش تا آخرین نفس شجاعانه جنگیدند و تا آخرین نفر شهید شدند. دلاوری امام

و یارانش در این جنگ، در تاریخ جهان بی نظیر است.
 واقعه‌ی کربلا نه تنها خاندان بنی‌امیه را رسوا کرد و ظلم و فساد آن‌ها را آشکار کرد بلکه سرمشق خوبی برای قیام برضد بنی‌امیه و همه‌ی ظالمان در طول تاریخ شد.

- ۱- شرایط صلح امام حسن (ع) و معاویه چه بود؟
- ۲- چرا امام حسن (ع) مجبور شد صلح با معاویه را بپذیرد؟
- ۳- واقعه‌ی کربلا چه تأثیرات و نتایج داشت؟

۱- محلّ شهادت امام حسین (ع)، اکنون در کدام کشور

قرار دارد؟

۲- مردم ایران، برای زیارت مرقد مطهر چه کسی به

سوریه می‌روند؟

۳- از بزرگ‌ترها درباره‌ی سرگذشت نوجوانان و

کودکان سپاه امام حسین (ع)، پرس و جو کنید. شنیده‌های خود را بنویسید و در کلاس

بخوانید.

حکومت بنی عباس

ابومسلم خراسانی

همان طور که در درس پیش خواندید، حاکمان بنی امیه از بیت المال برای خوش گذرانی و کارهای شخصی خود استفاده می کردند. آن ها قوانین و عدالت اسلامی را رعایت نمی کردند و نژاد عرب را از بقیه ی نژادها بالاتر می دانستند. آن ها با به شهادت رساندن امام حسین (ع) و ستم کردن به خاندان او، نارضایتی مسلمانان را چند برابر کردند. در نتیجه، قیام های زیادی علیه بنی امیه صورت گرفت.

خاندان بنی عباس، یکی از گروه های ناراضی بودند. آن ها خود را از نسل عموی پیامبر می دانستند و به همین علت، تصور می کردند که حکومت، حق آنان است. بنی عباس

با تبلیغات زیاد، توانستند طرفدارانی در میان ایرانیان پیدا کنند. پس از آن، شخصی به نام ابومسلم خراسانی را به فرماندهی نیروهای طرفدار خود انتخاب کردند. ابومسلم طی چندین جنگ، توانست سپاهیان بنی امیه را شکست بدهد؛ به این ترتیب، بنی عباس به حکومت رسیدند.

به نظر شما، چرا ایرانیان کمک کردند تا خاندان بنی عباس به حکومت برسند؟

نقش ایرانیان در حکومت بنی عباس

بنی عباس شیوهی درست کشورداری را نمی دانستند. آن ها از همان ابتدا دریافتند که برای اداره ی سرزمین هایشان به ایرانیان نیاز دارند؛ به همین دلیل، وزیران خود را از میان ایرانیان انتخاب می کردند. وزیران ایرانی با تشویق نویسندگان، شاعران و دانشمندان، موجب پیشرفت دانش و ادب در این دوره شدند.

یکی از خاندان های معروف ایرانی که وزارت حکومت بنی عباس را بر عهده داشت، خاندان برمکیان بود.

شیوه‌ی حکومت بنی‌عبّاس

پس از مدّتی، بنی‌عبّاس هم ستمگری را آغاز کردند. آن‌ها به دستورات اسلام توجّهی نداشتند و با کشتارهای دسته‌جمعی و زندانی کردن مردم، باعث نارضایتی آن‌ها شدند. در این دوره نیز، امامان شیعه و پیروان آن‌ها مورد اذیت و آزار قرار گرفتند.

تصویر مرقّد مطهر امام موسی کاظم (ع) و امام محمدتقی (ع) در کاظمین. این دو امام، به‌دست بنی‌عبّاس به شهادت رسیدند.

- ۱- چرا قیام‌های زیادی علیه بنی‌امیه شکل گرفت؟
- ۲- ابو مسلم که بود و چه کرد؟
- ۳- ایرانیان در حکومت بنی‌عبّاس چه نقشی داشتند؟
- ۴- آیا با روی کار آمدن حکومت بنی‌عبّاس، وضع مسلمانان تغییر کرد؟ چرا؟

تشکیل حکومت‌های مستقل در ایران

بعد از این که ستمگری حکومت بنی‌عبّاس آشکار شد، قیام‌های زیادی برضد آن‌ها صورت گرفت. ایرانیان هم سعی کردند با به دست گرفتن اداره‌ی بعضی قسمت‌های کشور، از زیر نفوذ حکومت بنی‌عبّاس خارج شوند. در نتیجه‌ی این تلاش‌ها، چندین حکومت مستقل در ایران به وجود آمد. در نقشه‌های این درس، با قلمرو برخی از این حکومت‌ها آشنا می‌شوید.

قلمرو طاهریان

قلمرو صفاریان

قلمرو سامانیان

قلمرو آل بویه

سامانیان

یکی از حکومت‌های مستقل، حکومت سامانیان بود. سامانیان، شهر بخارا را به پایتختی انتخاب کردند. شاهان سامانی، شاعران و دانشمندان را تشویق می‌کردند. هم‌چنین، به رواج زبان فارسی اهمیت زیادی می‌دادند.

دو نمونه از ظروف دوره‌ی سامانیان: سمت راست پارچ شیشه‌ای و سمت چپ یک بشقاب سفالی

مهاجرت ترکان

در زمان سامانیان، تعدادی از قبیله‌های ترک‌زبان مرزهای شمال‌شرقی ایران، به قلمرو آن‌ها مهاجرت کردند. شاهان سامانی، بسیاری از ترک‌ها را به‌عنوان غلام به‌خدمت می‌گرفتند و از آن‌ها در کارهای ساختمانی و جنگی استفاده می‌کردند. پس از مدتی، بعضی از این غلام‌ها مسلمان شدند و به‌دلیل لیاقت و توانایی خود، به فرماندهی سپاه و حکومت شهرها رسیدند.

حکومت‌های ترک

با گذشت زمان، عده‌ای از فرماندهان ترک در ایران حکومت‌های مستقلی تشکیل

دادند. سلسله‌های ترک – یعنی غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان – مدت ۵۰۰ سال بر ایران حکومت کردند.

شاهان این سلسله‌ها، برای اداره‌ی امور کشور از وزیران باهوش ایرانی استفاده می‌کردند. یکی از وزیران ایرانی سلجوقیان، خواجه نظام‌الملک بود. به فرمان او در سراسر کشور مدرسه‌هایی ساخته شد؛ این مدرسه‌ها را نظامیه می‌نامیدند.

به نظر شما، چرا حکومت‌های ترک برای اداره‌ی امور کشور از وزیران ایرانی استفاده می‌کردند؟

نظامیه

از جمله شاعران ایرانی معروف دوره‌ی غزنویان، ابوالقاسم فردوسی است. آیا نام اثر معروف او را می‌دانید؟

- ۱- چرا قیام‌های زیادی بر ضدّ بنی‌عبّاس صورت گرفت؟
- ۲- جاهای خالی را پر کنید.
- در زمان حکومت ....، قبایل ترک به ایران آمدند.
- سه سلسله‌ی ترک که بر ایران حکومت کردند، عبارت‌اند از: .....
سلجوقیان و خوارزمشاهیان.
- ۳- در زمان حکومت سلسله‌های ترک، ایرانیان چه نقشی در اداره‌ی کشور داشتند؟

حمله‌ی مغول‌ها به ایران

همان‌طور که در درس گذشته خواندید، یکی از سلسله‌های ترک در ایران سلسله‌ی خوارزمشاهیان بود. شاهان این سلسله، ابتدا بر منطقه‌ی خوارزم حکومت می‌کردند و به همین علت، این سلسله به این نام خوانده شده است. یکی از پادشاهان معروف خوارزمشاهی، سلطان محمد خوارزمشاه بود که در زمان او مغول‌ها به ایران حمله کردند.

مغول‌ها

مغول‌ها، مردمی جنگ‌جو و خون‌ریز بودند. آن‌ها به فرماندهی چنگیزخان، ابتدا به کشور چین حمله بردند و آن‌جا را تصرف کردند. پس از چندی، مغول‌ها با خوارزمشاهیان

مسیر حرکت اقوام مغول به ایران و دیگر کشورها

هم مرز و همسایه شدند. چنگیز خان می‌خواست با خوارزمشاهیان روابط بازرگانی داشته باشد؛ به همین دلیل، کاروانی از بازرگانان را به ایران فرستاد اما حاکم یکی از شهرهای مرزی ایران به بهانه‌ی این که در کاروان تعدادی جاسوس وجود دارد، آن را غارت کرد و بیش‌تر بازرگانان را کشت. وقتی این خبر به گوش چنگیز خان رسید، تصمیم گرفت که به ایران حمله کند.

به نظر شما اگر این اتفاق نمی‌افتاد، باز هم مغول‌ها به ایران حمله می‌کردند؟ چرا؟

حمله‌ی مغول‌ها به ایران

پس از آن که سپاهیان مغول به ایران هجوم آوردند، سلطان محمد به جای ایستادگی، از مقابل دشمن فرار کرد.

حمله‌ی مغول‌ها به ایران، موجب قتل عام بسیاری از مردم بی‌گناه و خرابی روستاها و شهرهای ایران شد.

مغول‌ها شهرهای ایران را ویران کردند و بسیاری از مردم را کشتند. آن‌ها که از فرهنگ و تمدن بی‌بهره بودند، کتاب‌خانه‌ها، مدرسه‌ها و مساجد را به آتش کشیدند. ایرانیان بسیار تلاش کردند تا مانع تسلط بیگانگان بر کشور شوند ولی چون حکومتی قوی وجود نداشت که رهبری مردم را به عهده بگیرد، موفقیتی به دست نیاوردند.

ظرف شیرخوری که در آستانه‌ی حمله مغول‌ها، به وسیله‌ی هنرمندان ایرانی ساخته شده است.

برای مطالعه

پس از حمله‌ی چنگیزخان به ایران، مغول‌ها سال‌ها بر کشور ما حکومت کردند. حاکمان مغول ایران، به ایلخانان معروف بودند. پس از ضعیف شدن ایلخانان و انقراض حکومت آنان، حکومت‌های متعددی در ایران روی کار آمدند.

تصویر دو سکه از ایلخانان مغول در ایران. با دقت در نوشته‌های روی سکه‌ها متوجه می‌شوید که مغول‌ها بعد از مدتی مسلمان شده‌اند.

حمله‌ی تیمور به ایران

حدود ۱۶۰ سال پس از حمله‌ی مغول‌ها، قوم دیگری به فرماندهی تیمور که مردی خشن و بی‌رحم بود، به ایران حمله کرد. در پی این حمله، حکومت‌های محلی ایران از بین رفتند و بیش‌تر شهرها و روستاها به ویرانه تبدیل شدند اما جانشینان تیمور، تحت تأثیر فرهنگ و تمدن ایران قرار گرفتند. آن‌ها به علم و دانش توجه بسیار کردند و برای آبادانی ایران کوشیدند.

شاهرخ، پسر تیمور، بسیار کوشید تا ویرانی‌های پدرش را آباد کند. مسجد گوهرشاد یکی از بناهایی است که به همت زن شاهرخ (به نام گوهرشاد) در مشهد ساخته شد.

- ۱- چرا مغول‌ها به ایران حمله کردند؟
- ۲- مغول‌ها در زمان هجوم به ایران چه کردند؟
- ۳- رفتار جانشینان تیمور در زمان حکومت بر ایران، چه فرقی با رفتار تیمور داشت؟

صفویه

پس از این که سلسله‌ی تیموریان ضعیف شد، بی‌نظمی سراسر ایران را فراگرفت. هرکس که قدرتی پیدا می‌کرد، حکومتی تشکیل می‌داد. به این ترتیب، در گوشه و کنار ایران حکومت‌های کوچک محلی شکل گرفتند. همسایگان ایران نیز با استفاده از بی‌نظمی و پراکندگی نیروهای داخلی، به مرزهای ایران تجاوز می‌کردند.

در این هنگام، افراد خاندان صفویه که در میان مردم محبوبیت داشتند، حکومتی را تشکیل دادند و به تدریج، بخش‌های مختلف ایران را تصرف کردند. مؤسس سلسله‌ی

قلمرو ایران در زمان صفویه. همان‌گونه که در نقشه می‌بینید، پایتخت ایران در این دوره سه بار تغییر کرده است و شهرهای تبریز، قزوین و اصفهان به ترتیب پایتخت بوده‌اند.

صفویه، شاه اسماعیل بود. شاه اسماعیل، مذهب شیعه را مذهب رسمی کشور اعلام کرد. در آن زمان در همسایگی غرب ایران، ترکان عثمانی و در شرق ایران، ازبکان حکومت می کردند. این دو حکومت از رسمی شدن مذهب شیعه در ایران ناراضی بودند؛ پس به مخالفت و جنگ با صفویان پرداختند.

جنگ چالدران

شاه اسماعیل صفوی، ابتدا ازبکان را شکست داد. سپس در دشت چالدران با سپاه عثمانی روبه رو شد. چون عثمانی ها توپ و تفنگ داشتند، دلاوری های ایرانیان مؤثر واقع نشد؛ در نتیجه، قسمتی از آذربایجان به دست ترکان عثمانی افتاد اما پس از مدتی، سپاهیان ایرانی سربازان بیگانه را از سرزمین خود بیرون کردند و همه ی شهرهای آذربایجان را به ایران بازگرداندند. در نتیجه ی این تلاش ها کشور ما از بی نظمی نجات یافت.

یک سرباز دوره ی صفویه با لباس و تجهیزات نظامی آن دوره

شاه عباس صفوی

بعد از شاه اسماعیل، چند تن دیگر به حکومت رسیدند. یکی از این افراد، شاه عباس اول بود. شاه عباس، از طرف خراسان، گرفتار ازبکان و از جانب آذربایجان، درگیر جنگ با حکومت عثمانی بود. شاه عباس با برنامه ریزی مناسب و دلاوری سپاهیان ایرانی توانست ازبکان و عثمانی ها را شکست دهد و شهرهای بغداد، کربلا و نجف را تصرف کند.

اصفهان

شاه عباس پس از این که از جنگ آسوده شد، پایتخت صفویه را به شهر اصفهان منتقل کرد. در زمان شاه عباس، اصفهان به شهری پرجمعیت و آباد تبدیل شد. به دستور او هنرمندان و معماران ایرانی بناهای بزرگ و باشکوهی در این شهر ساختند. بسیاری از این بناها که به شیوه‌ی هنر و معماری دوره‌ی اسلامی ساخته شده‌اند، هنوز هم پا برجا هستند و شهرت جهانی دارند.

با مشورت هم‌کلاسی‌هایتان، چند نمونه از بناها و آثار تاریخی و هنری شهر اصفهان را به کلاس معرفی کنید.

کاخ عالی‌قاپو، در اطراف میدان نقش‌جهان اصفهان از شاهکارهای معماری دوره‌ی صفویه است.

نمای داخلی بناهای زیبا و باشکوه صفویه در اصفهان با کاشی‌کاری‌های زیبا و دقیق، تزئین شده است. این هنر را می‌توان در بناهایی چون مسجد شیخ لطف‌الله به خوبی مشاهده کرد.

سقوط صفویه

آخرین پادشاه صفوی، شاه سلطان حسین بود. بر اثر بی‌لیاقتی این پادشاه، اوضاع ایران بسیار آشفته شد. در این زمان افغان‌ها که در شرق می‌زیستند، به اصفهان حمله کردند. شاه سلطان حسین تسلیم آن‌ها شد و در نتیجه، کشور به دست افغان‌ها افتاد.

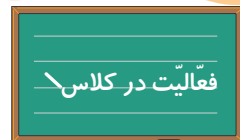

این فرش از آثار دوره‌ی صفویه است که هم‌اکنون در موزه‌ی فرش تهران نگهداری می‌شود.

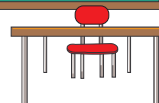
پرسش

- ۱- چرا شاه اسماعیل صفوی از حکومت عثمانی شکست خورد؟
- ۲- وقتی شاه عباس به سلطنت رسید، ایران گرفتار چه مشکلاتی بود؟ این مشکلات چگونه رفع شد؟
- ۳- حکومت صفویه چگونه از بین رفت؟

دوره‌ی صفویه، از چه نظر در تاریخ ایران اهمیت دارد؟

چند دلیل بیاورید.

افشاریه و زندیه

نادرشاه افشار

افغان‌ها، هفت سال بر ایران حکومت کردند اما سرانجام، نادرشاه افشار آن‌ها را از حکومت برکنار کرد. نادرشاه بعد از تاج‌گذاری و تشکیل سلسله‌ی افشاریه، برای سرکوب کامل افغان‌ها به شرق ایران لشکر کشید. سپس به هندوستان حمله برد و پس از تصرف دهلی، پایتخت آن کشور، با غنیمت‌های بسیار به پایتخت خود، مشهد، بازگشت.

پس از فتح دهلی، پادشاه هند تسلیم نادرشاه افشار شد.

یکی از غنیمت‌های معروفی که نادرشاه از لشکرکشی به هند با خود آورد، دریای نور نام دارد که اکنون در موزه‌ی جواهرات ملی نگهداری می‌شود.

سرانجام، نادرشاه که در اواخر عمر بسیار تندخو و خشن شده بود و با اطرافیانش بدرفتاری می‌کرد، به دست سرداران سپاهش کشته شد. با به قتل رسیدن نادرشاه، میان سرداران سپاه او جنگ درگرفت و حاکمان محلی نیز شورش کردند.

به نظر شما، چرا سرداران سپاه نادرشاه با یکدیگر می‌جنگیدند؟

کریم خان زند

یکی از سرداران سپاه نادرشاه، کریم خان زند بود. او پس از کشته شدن نادرشاه، با تلاش و کوشش بسیار بر بیش‌تر نواحی ایران تسلط یافت. کریم خان پس از این پیروزی‌ها، حاکم ایران شد اما راضی نبود که او را شاه بنامند؛ به همین دلیل، لقب وکیل‌الرعا یا یعنی «نماینده‌ی مردم» را برای خود انتخاب کرد.

کریم خان شیراز را پایتخت خود قرار داد. به دستور او در این شهر بناهای مهمی ساخته شد. مسجد و بازار وکیل از بناهای این دوره است.

بازار وکیل در شیراز — از بناهای دوره‌ی زندیه

کریم خان همواره از جنگ و خونریزی دوری می کرد. با وجود این، در اواخر عمر، ناچار شد سپاهی را برای جنگ با عثمانی بفرستد. علت این جنگ آن بود که حاکمان عثمانی با مسافران و زائران ایرانی که به عراق می رفتند، بدرفتاری می کردند.

گفت و گو در کلاس

ایرانیان به چه منظوری به عراق مسافرت می کردند؟ توضیح دهید.

پرسش

۱- جای خالی را پر کنید.

- پس از افشاریه، حکومت ..... روی کار آمد.

۲- دو اقدام مهم نادرشاه افشار چه بود؟

۳- کریم خان زند چگونه فرمانروایی بود؟

فعالیت در کلاس

هر کلمه را با پیکان (←) به عبارت مربوط به آن وصل کنید.

کریم خان	مشهد را پایتخت خود قرار داد.
چنگیز خان	مذهب شیعه را در ایران مذهب رسمی اعلام کرد.
شاه اسماعیل صفوی	به ایران لشکر کشی کرد.
نادر شاه	در شیراز بناهای باشکوهی ساخت.

قاجاریه

آقا محمدخان

حدود ۲۱۵ سال پیش، آقا محمدخان که یکی از افراد ایل قاجار بود، با از میان بردن حکومت جانشینان کریم خان زند به سلطنت رسید. او تهران را پایتخت خود قرار داد. آقا محمدخان مردی تندخو و خشن بود و با لشکرکشی‌های متعدد، توانست ایران را یکپارچه سازد. او سرانجام هنگامی که می‌خواست سپاه روسیه را از قلمرو ایران دور کند، به دست خدمتکارانش به قتل رسید.

جنگ‌های ایران و روسیه

پس از آقا محمدخان، فتح‌علی‌شاه به سلطنت رسید. او مردی بی‌اراده و ناآگاه بود؛ به همین دلیل، در زمان او دولت روسیه، گرجستان را تصرف کرد. پس از تصرف گرجستان، اختلاف بین ایران و روسیه بیش‌تر شد و جنگ‌هایی میان دو کشور رخ داد که نزدیک به ده سال طول کشید. در این جنگ‌ها، سرانجام سپاه ایران شکست خورد.

علت‌های شکست ایران در جنگ‌های ایران و روسیه عبارت بودند از:

۱- آشنا نبودن سپاه ایران با روش‌های نظامی و سلاح‌های جدید

۲- دخالت و توطئه‌ی کشورهای بیگانه مانند فرانسه و انگلستان

۳- بی‌توجهی شاه ایران و اطرافیانش به امور کشور.

در پایان این جنگ‌ها، سران دو کشور روسیه و ایران، قراردادهایی را امضا کردند که بیش‌تر آن‌ها به ضرر ایران بود. طبق این قراردادها، رود ارس، مرز ایران و روسیه شناخته شد و سرزمین‌های شمال این رود (که امروزه شامل کشورهای آذربایجان، ارمنستان و گرجستان است) به روسیه واگذار شد.

نقشه‌ی ایران در آغاز و پایان دوره‌ی قاجاریه

ناصرالدین‌شاه

یکی دیگر از شاهان قاجاریه، ناصرالدین شاه بود. در زمان او دولت‌های روسیه و انگلیس به دخالت خود در ایران ادامه دادند.

ناصرالدین شاه، امیرکبیر را که مردی شایسته و کاردان بود، به صدراعظمی (نخست‌وزیری) برگزید. امیرکبیر حدود سه سال صدراعظم ایران بود و در این مدت، برای بهبود وضع کشور کارهای مهمی انجام داد. او حقوق شاهزادگان قاجاریه را کم کرد و مانع

دخالت کشورهای بیگانه در امور داخلی شد. هم‌چنین، مدرسه‌ی دارالفنون را تأسیس کرد. درباریان که این کارها را به ضرر خود می‌دیدند، ناصرالدین شاه را تحریک کردند و او دستور برکناری امیرکبیر از صدراعظمی را صادر کرد. دشمنی درباریان با امیرکبیر حتی بعد از برکناری او از صدراعظمی هم ادامه یافت؛ سرانجام آن‌ها موفق شدند دستور قتل امیرکبیر را از ناصرالدین شاه بگیرند.

ناصرالدین شاه قاجار پنجاه سال بر ایران حکومت کرد.

میرزا تقی‌خان امیرکبیر

پس از قتل امیرکبیر، حکومت قاجاریه ضعیف شد. در این شرایط، انگلستان قسمتی از شرق ایران و روسیه قسمتی از خراسان را از ایران گرفتند و به قلمرو خود اضافه کردند. هم‌چنین، این دو کشور در امور داخلی ایران دخالت بیش‌تری کردند.

به نظر شما، چرا درباریان با امیرکبیر مخالف بودند؟

دروازه‌ی باغ ملی در تهران، از بناهای دوره‌ی قاجاریه

نمایی از ساختمان کاخ معروف شمس‌العماره در تهران. این بنا در زمان ناصرالدین‌شاه به تقلید از شیوه‌ی ساختمان‌سازی اروپاییان در پنج طبقه ساخته شد.

پرسش

- ۱- جای خالی را پر کنید.
- مؤسس حکومت قاجاریه، ..... نام داشت.
- ۲- علت‌های شکست ایران از روسیه را بنویسید.
- ۳- دو اقدام مهم امیرکبیر چه بود؟

انقلاب مشروطیت

ناصرالدین شاه به جای توجه به خواسته‌های مردم، با خشونت و سخت‌گیری‌های بی‌جا آن‌ها را از خود ناراضی می‌کرد. او سرانجام، زمانی که می‌خواست پنجاهمین سال تاج‌گذاری خود را جشن بگیرد، به ضرب گلوله‌ی میرزا رضا کرمانی از پای درآمد. میرزارضا از شاگردان سیدجمال‌الدین اسدآبادی، روحانی آگاه، شجاع و مبارز بود.

سیدجمال‌الدین اسدآبادی

مظفرالدین شاه

پس از کشته شدن ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه به جای او بر تخت شاهی نشست. در زمان مظفرالدین شاه، وضع مردم ایران بدتر شد. حکومت، درآمد کافی برای اصلاح وضع کشور نداشت و مظفرالدین شاه برای جبران کمبود درآمد، از دولت‌های خارجی پول قرض می‌گرفت. البته او بیش‌تر این پول‌ها را صرف مسافرت به خارج از کشور می‌کرد. درباریان او نیز فقط در پی سود خود بودند.

انقلاب مشروطیت

یکی از رویدادهای مهم دوره‌ی قاجاریه، انقلاب مشروطیت است. در این دوره، مردم به رهبری روحانیون آگاه، به مبارزه با استبداد شاه برخاستند. آن‌ها می‌خواستند حکومت مشروطه را جانشین حکومت استبدادی کنند.

سه روحانی معروف و آگاه که نقش مهمی در انقلاب مشروطیت داشتند: (سمت راست) شهید آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری، (وسط) آیت‌الله سید عبدالله بهبهانی و (سمت چپ) آیت‌الله سید محمد طباطبایی

در حکومت استبدادی، شاه هرکاری را که می‌خواست، انجام می‌داد. او قدرت زیادی داشت و خود را مالک جان و مال مردم می‌دانست. در مقابل قدرت شاه، هیچ قانونی

هم وجود نداشت. سرانجام، با مبارزه و تلاش خستگی ناپذیر مشروطه خواهان، مظفرالدین شاه مجبور شد حکومت مشروطه را بپذیرد. سپس مجلسی که نمایندگان مردم عضو آن بودند، تشکیل شد و تا اندازه‌ای از اختیارات شاه کم کرد.

به نظر شما، حکومت مشروطه با حکومت استبدادی چه تفاوتی داشت؟ توضیح

دهید.

دشمنی با مشروطیت

بعد از این که محمدعلی شاه مجلس را به توپ بست، مردم آذربایجان مخصوصاً تبریز، به حمایت از مشروطه خواهان قیام کردند. رهبری مردم را در این قیام، باقرخان (سمت راست) و ستارخان (سمت چپ) به عهده داشتند.

پس از مرگ مظفرالدین شاه، پسرش، محمدعلی شاه، به جای او نشست. محمدعلی شاه مخالف آزادی و حکومت مشروطه بود. به همین دلیل، مجلس را به توپ بست و گروهی از مشروطه خواهان را زندانی کرد.

به دنبال این حوادث، مردم نواحی مختلف ایران به طرفداری از مشروطه قیام کردند؛ سرانجام، مشروطه خواهان با عزیمت به پایتخت، محمدعلی شاه را شکست دادند و تهران را تصرف کردند.

در این زمان، محمدعلی شاه از سلطنت برکنار شد و پسرش، احمدشاه، به سلطنت رسید. به این ترتیب، مجلس مشروطه توانست

کار خود را دوباره آغاز کند. چند سال بعد، جنگ جهانی اول آغاز شد. کشور ما از همان

ابتدا، بی طرفی خود را در جنگ اعلام کرد اما بیگانگان بدون توجه به این مسئله، به ایران حمله کردند و بخش‌هایی از کشور ما به اشغال انگلیس و روسیه درآمد. مردم مسلمان ایران در گوشه و کنار کشور با نیروهای اشغالگر انگلیسی و روسی مبارزه می‌کردند. یکی از قیام‌هایی که در این دوره صورت گرفت، قیام روحانی مبارز، میرزا کوچک‌خان جنگلی بود که در گیلان علیه بیگانگان مبارزه کرد و سرانجام در این راه به شهادت رسید. در تبریز شیخ محمد خیابانی، یکی از روحانیون مبارز، قیام کرد. او ضمن تشویق مردم به ایستادگی و مقاومت در مقابل نفوذ بیگانگان، با تمام توان با دشمنان مبارزه کرد تا به شهادت رسید.

شهید میرزا کوچک‌خان جنگلی

شهید شیخ محمد خیابانی

پرسش

- ۱- مظفرالدین شاه وام‌های خارجی را چگونه خرج می‌کرد؟
- ۲- چرا ناصرالدین شاه کشته شد؟
- ۳- پس از این که محمدعلی شاه مجلس را به توپ بست، مردم چه واکنشی نشان دادند؟

حکومت پهلوی

در اواخر دوره‌ی قاجاریه، نفوذ و دخالت دولت انگلستان در امور ایران بیش‌تر شد. پس از مدتی، انگلیسی‌ها برای آن که منافع خود را بیش‌تر تأمین کنند، تصمیم گرفتند حکومت ایران را تغییر دهند؛ در نتیجه، هنگامی که حکومت قاجاریه ضعیف شد، انگلستان رضاخان را به قدرت رساند.

رضاخان مردی خشن و بی‌سواد بود و از اداره‌ی کشور آگاهی چندانی نداشت. او با حمایت انگلستان، توانست حکومت ضعیف قاجاریه را براندازد و خود را شاه ایران بنامد و نیز سلطنت را در خانواده‌ی خود موروثی کند.

مبارزه‌ی مدرّس با رضاشاه

رضاشاه در دوران حکومت خود، در مخالفت با اسلام و علمای دین کارهایی انجام داد. از جمله این که زنان را از رعایت حجاب و داشتن پوشش اسلامی منع کرد. مردم به این کار رضاشاه اعتراض داشتند ولی او به مخالفت‌های آنان توجهی نمی‌کرد. حتی مأموران او عده‌ای از مردم معترض را که در مسجد گوهرشاد مشهد جمع شده بودند، به گلوله بستند و به شهادت رساندند.

شهید آیت‌الله سید حسن مدرّس

علاوه بر این، در زمان رضاشاه مردم از دخالت بیگانگان در امور کشور ناراضی بودند؛ به همین دلیل، افرادی به مبارزه با دخالت بیگانگان و کارهای زورگویانه‌ی رضاشاه برخاستند. یکی از مخالفان مهمّ رضاشاه در این دوره، روحانی آگاه و دانشمند آیت‌الله سید حسن مدرّس بود. او که نماینده‌ی مجلس بود، شجاعانه در مقابل کارهای نادرست شاه ایستاد. به همین دلیل رضاشاه، ابتدا مدرّس را تبعید کرد و پس از مدّتی، دستور داد، او را به شهادت رساندند.

برکناری رضاشاه

در اواخر حکومت رضاشاه، جنگ جهانی دومّ آغاز شد. مدّتی پس از شروع جنگ، نیروهای شوروی، انگلیس و آمریکا وارد ایران شدند و قسمت‌هایی از کشور ما را اشغال کردند. آن‌ها در سال ۱۳۲۰ هجری شمسی، رضاشاه را از حکومت برکنار کردند و پسرش محمّد رضا را به جای او نشاندد.

ملی شدن نفت

محمّد رضا شاه پهلوی در سال‌های آغاز حکومت، قدرت چندانی نداشت؛ به همین دلیل، در این زمان آزادی نسبی در کشور برقرار شد. در این شرایط، گروهی از نمایندگان مجلس شورای ملی به رهبری آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی و دکتر محمد مصدق به مبارزه بر ضدّ قدرت‌های خارجی پرداختند. در نتیجه‌ی این مبارزات که به رهبری روحانیّت مبارز و با فداکاری بسیاری از مردم شروع شده بود، سرانجام، صنعت نفت ملی اعلام شد؛ به این ترتیب، روحانیّت مبارز و مردم توانستند دست بیگانگان را از این ثروت خدادادی کوتاه کنند.

دکتر مصدق و آیت‌الله کاشانی

- ملی شدن نفت، چه اهمیتی دارد؟
- با مراجعه به تقویم، روز ملی شدن صنعت نفت را مشخص کنید.

به دنبال ملی شدن نفت، شاه مجبور شد دکتر مصدق را به نخست وزیری انتخاب کند اما پس از مدّتی، در ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲، به کمک آمریکا و نظامیان خود، او را برکنار کرد و از آن پس، ظلم و ستم شاه زیاده‌تر و استبداد شدیدی بر کشور حاکم شد.

صحنه‌ای از تظاهرات مردم در جریان نهضت ملی شدن نفت. فکر می‌کنید مجسمه‌ای که در حال سرنگونی است، مربوط به چه کسی است؟

- ۱- رضاخان با حمایت کدام کشور به قدرت رسید؟
- ۲- رضاشاه در مخالفت با اسلام و علمای دین چه کاری انجام داد؟
- ۳- محمدرضا پهلوی چگونه به پادشاهی رسید؟
- ۴- ملی شدن نفت ایران به رهبری چه کسانی صورت گرفت؟
- ۵- سید حسن مدرس که بود و چه کرد؟

انقلاب شکوهمند اسلامی ایران

در زمان حکومت محمد رضا شاه، دخالت و نفوذ آمریکا در ایران افزایش یافت. مردم از آزادی محروم بودند و به اعتقادات مذهبی آنها بی احترامی می شد. از طرف دیگر، حکومت استبدادی محمد رضا شاه جلوی انتقاد و اعتراض مردم را می گرفت. در این دوره، اگر کسی به کارهای نادرست و زورگویی های شاه اعتراض می کرد، به زندان می افتاد و شکنجه می شد.

قیام پانزده خرداد (۱۲ محرم) ۱۳۴۲

از سال ۱۳۴۲ هجری شمسی، قیام مردم ایران به رهبری امام خمینی (ره) شروع شد. در ایام محرم این سال، حضرت امام مردم را به اعتراض علیه کارهای شاه، آمریکا و اسرائیل

یکی از سخنرانی های امام در آغاز قیام پانزده خرداد

دعوت کردند اما مأموران شاه به سرکوب مردم پرداختند. در پانزده خرداد همین سال، امام خمینی بازداشت شدند. مردم به حمایت از امام قیام کردند. در نتیجه‌ی زد و خورد مأموران شاه با مردم، عده‌ی زیادی از مردم در **تهران**، **ورامین**، **قم** و سایر شهرها مجروح و شهید شدند.

سرانجام به دلیل اعتراض مردم، حکومت مجبور شد امام خمینی را آزاد کند. امام پس از آزادی نیز از مبارزه دست برنداشتند و هم‌چنان مردم را به قیام علیه شاه دعوت می‌کردند. پس، شاه، امام را به ترکیه و سپس به عراق تبعید کرد. امام خمینی (ره) در سال‌های دوری از وطن نیز مردم را در مبارزه با حکومت استبدادی شاه، رهبری و هدایت می‌کردند.

یکی از راه‌پیمایی‌های عظیم مردم در روزهای انقلاب

پیروزی انقلاب اسلامی

از اوایل سال ۱۳۵۷ هجری شمسی، مبارزه‌ی مردم با حکومت شاه شدت گرفت. در این سال، مردم با تظاهرات خود خواستار نابودی حکومت شاهنشاهی، بازگشت امام به کشور و تشکیل حکومت جمهوری اسلامی شدند.

با فشار شاه و دولت آمریکا و عراق، امام خمینی مجبور شدند عراق را ترک کنند. امام پس از ترک عراق به پاریس رفتند. از این زمان، اعلامیه‌های ایشان سریع‌تر و بهتر در اختیار مردم قرار گرفت. ملت دلیر ایران نیز با اطاعت و پیروی از **ولایت فقیه**، با تظاهرات میلیونی خواستار نابودی حکومت شاهنشاهی، ورود امام خمینی به ایران و تشکیل جمهوری اسلامی شدند.

امام خمینی در جمع طرفداران انقلاب در پاریس

سرانجام، پس از فرار شاه خائن از ایران، امام پس از پانزده سال در تاریخ ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ به میهن بازگشتند. ده روز بعد، انقلاب اسلامی ایران در روز ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به

پاسداری از پیروزی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دشمنان ما، به‌ویژه آمریکا به توطئه علیه ایران ادامه دادند. در سال ۱۳۵۹ ارتش عراق به فرمان صدام به کشور ما تجاوز کرد و یک جنگ خونین هشت ساله را به جمهوری اسلامی ایران تحمیل کرد. در این جنگ، بسیاری از شهرها و روستاهای کشور ما ویران شدند و کارخانه‌ها، بیمارستان‌ها و مدرسه‌های زیادی بمباران شدند. مردم کشور ما در برابر دشمن به‌پا خاستند و همراه با ارتش و سپاه پاسداران از میهن اسلامی دفاع کردند. در این جنگ بسیاری از جوانان دلیر و با ایمان ما به شهادت رسیدند اما توانستند نیروهای دشمن را از خاک میهن بیرون کنند و ضربه‌های سختی به آنان

در زمان جنگ، دشمن حتی به خانه‌های مردم و مدرسه‌ها نیز رحم نکرد و تعدادی از دانش‌آموزان را نیز به شهادت رساند. اکنون ما باید با درس خواندن و تلاش فراوان، راه دانش‌آموزان شهید را ادامه دهیم.

پس از حمله‌ی ارتش عراق به ایران، همه‌ی مردم از پیر و جوان برای دفاع از کشور آماده شدند.

وارد سازند. سرانجام، در سال ۱۳۶۷ جنگ پایان یافت.

امام خمینی، رهبر کبیر و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، یازده سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی در خرداد ۱۳۶۸ وفات یافتند. درگذشت ایشان، ملت ایران و همه‌ی مسلمانان آزاده‌ی جهان را عزادار کرد.

پس از وفات امام (ره)، مجلس خبرگان، **حضرت آیت‌الله خامنه‌ای** را به رهبری انتخاب کرد و مردم ایران و بسیاری از مسلمانان جهان با رهبر جدید، بیعت کردند.

درگذشت امام خمینی (ره) مسلمانان را عزادار کرد.

مرقد مطهر امام خمینی — رحمة الله عليه

رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت الله خامنه‌ای

امروزه جمهوری اسلامی ایران به رهبری
آیت الله خامنه‌ای، راه روشن و پرافتخار
امام خمینی — رحمة الله عليه — را ادامه می‌دهد
و مردم ایران با ایمان به خدا هم‌چنان با دشمنان
اسلام مبارزه می‌کنند. جمهوری اسلامی ایران
روز به روز در راه سازندگی و پیشرفت کشور
به پیش می‌رود و مسلمانان جهان را به رهایی از
ظلم و ستم مستکبران امیدوارتر می‌کند.

آرزوی همه‌ی ما این است که انقلاب
اسلامی، به انقلاب جهانی حضرت مهدی (عج)
پیوندد و همه‌ی مستضعفان را از ستم و سلطه‌ی
قدرت‌های بزرگ نجات دهد.

گفت و گو در کلاس

- ۱- منظور از دهه‌ی فجر چیست؟ دانش‌آموزان در دهه‌ی فجر چه کارهایی انجام می‌دهند؟
- ۲- به نظر شما مردم در مقابل شهدا، جانبازان و خانواده‌های آنها چه وظایفی برعهده دارند؟ چرا؟

پرسش

- ۱- در پانزده خرداد سال ۱۳۴۲، در ایران چه اتفاقی افتاد؟
- ۲- رفتن امام از عراق به پاریس، در پیشرفت انقلاب اسلامی ایران چه تأثیری داشت؟
- ۳- انقلاب اسلامی در چه تاریخی به پیروزی رسید؟

بخش سوّم

تعلیمات مدنی

استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی

به عکس زیر نگاه کنید. این عکس، تظاهرات مردم ایران را در جریان انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ نشان می‌دهد. مردم کشور ما در مبارزه با حکومت شاه، چه می‌خواستند و شعار مهم آن‌ها چه بود؟

استقلال

فرض کنید کسی بخواهد بدون اجازه به خانه‌ی شما وارد شود و در کارهای شما و خانواده‌تان دخالت کند؛ برای مثال، پول و اشیای ارزشمند را از خانه بیرون ببرد یا برای شما تصمیم بگیرد که چه چیزهایی بخرید. به شما دستور بدهد یا چه کسانی رفت‌وآمد کنید یا وسایل و لوازم منزل را چگونه نظم و ترتیب بدهید. در این شرایط شما چه می‌کنید؟ کشور ما نیز خانه‌ی ماست. پس، ما باید راه نفوذ دشمن بیگانه را به داخل کشور ببندیم و به او اجازه ندهیم که ثروت‌های ما را غارت کند.

● تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، بیگانگان اموال و سرمایه‌های مردم ما را به غارت می‌بردند. آن‌ها بدون توجه به خواست مردم، افرادی را برای حکومت تعیین می‌کردند و در همه‌ی امور کشور دخالت داشتند.

کشور ما تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، استقلال نداشت. با پیروزی انقلاب به رهبری امام خمینی (ره)، سرزمین ما استقلال یافت و مردم اداره‌ی کشور خود را به عهده گرفتند.

- برای آن که بتوانیم استقلال کشور را حفظ کنیم، باید بکوشیم که به بیگانگان نیازمند نباشیم. شما دانش‌آموزان از چه راه‌هایی می‌توانید نیاز کشور را به بیگانگان کم کنید؟
- یکی از راه‌های حفظ استقلال، صرفه‌جویی و خودداری از اسراف است. شما در چه چیزهایی صرفه‌جویی می‌کنید؟

آزادی

- مردم مسلمان ایران، علاوه بر استقلال، آزادی هم می‌خواستند تا بتوانند قوانین اسلام را در کشور اجرا کنند.
- حکومت شاه از آزادی مردم وحشت داشت و به آنان اجازه نمی‌داد که نظر خود را بگویند و در اداره‌ی کشور دخالت کنند.

در جمهوری اسلامی، مردم در اداره‌ی کشور شرکت دارند و می‌توانند با رأی خود، مسئولان را انتخاب کنند و نظر خود را به آن‌ها بگویند.

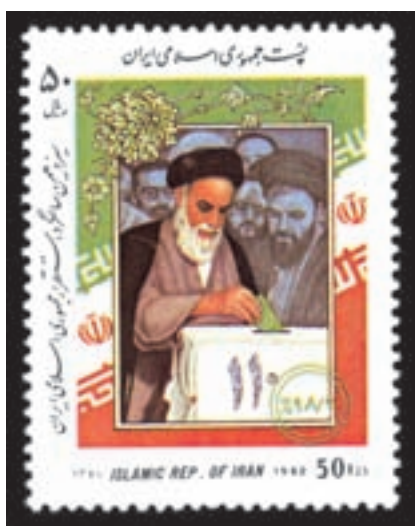
هم‌چنین، اگر یکی از مسئولان کشور وظایف خود را به درستی انجام ندهد، مردم حق دارند از او انتقاد کنند.

● در جمهوری اسلامی، آزادی هست اما آزادی به این معنا نیست که هرکس هرکاری دلش خواست انجام دهد. هر جامعه‌ای باید قانون داشته باشد. قانون جامعه‌ی ما قانون اسلام است و مردم ما پیروی از قوانین اسلام را بر خود واجب می‌دانند.

جمهوری اسلامی

● پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در روز یازدهم فروردین ۱۳۵۸ مردم به پای صندوق‌های رأی رفتند و بیش از ۹۸ درصد آن‌ها به حکومت جمهوری اسلامی رأی آری دادند.

سرانجام، حکومت ایران در تاریخ دوازدهم فروردین سال ۱۳۵۸ به جمهوری اسلامی تبدیل شد.

● جمهوری اسلامی بر پایه‌ی ایمان به خداست.

خداوند، آفریدگار همه‌ی موجودات است و انسان‌ها باید فقط از او اطاعت کنند. دستورات و قوانین خداوند به وسیله‌ی پیامبران به انسان می‌رسد. پیامبر، رهبر جامعه است و اطاعت از او اطاعت از خداست. پس از پیامبر، رهبری جامعه‌ی اسلامی برعهده‌ی پیشوایان دینی است. در زمان ما رهبر جامعه‌ی اسلامی این وظیفه را برعهده دارد. به حکومتی که در آن قوانین اسلامی اجرا شود و رهبری آن به دست کسی باشد که اسلام را به خوبی بشناسد، حکومت جمهوری اسلامی می‌گویند.

- ۱ - معنای استقلال را با ذکر یک مثال توضیح دهید.
- ۲ - در جمهوری اسلامی، مردم چگونه در اداره‌ی کشور شرکت می‌کنند؟
- ۳ - جاهای خالی را پر کنید.
- حکومت ایران در ..... فروردین سال ..... به جمهوری اسلامی تبدیل شد.
- بیش از ..... درصد مردم ایران به جمهوری اسلامی رأی آری دادند.
- ۴ - جمهوری اسلامی چه نوع حکومتی است؟

- آیا آزادی به معنای این است که هرکس هر کاری دلش خواست انجام دهد؟ چرا؟ در این باره بحث و گفت و گو کنید.

- به تقویم نگاه کنید؛ چرا ۱۲ فروردین تعطیل رسمی است؟

قانون اساسی

شما در مدرسه از مقررات خاصی پیروی می کنید؛ برای مثال، در ساعت معینی به مدرسه می روید و در ساعت معینی از مدرسه خارج می شوید. برای خارج شدن از کلاس، از معلم اجازه می گیرید. کیف و وسایل خود را در جای معینی می گذارید و در جای مخصوص خود می نشینید. آیا می توانید مقررات دیگری را که در مدرسه به آن ها عمل می کنید، نام ببرید؟

این مقررات باعث ایجاد نظم در مدرسه می شود و با وجود نظم همه ی کارها بهتر انجام می گیرد.

آیا نظم فقط مخصوص مدرسه است؟ آیا ما در خانه، خیابان، بیمارستان، اداره و پارک هم به نظم و مقررات نیاز داریم؟

– دو نمونه از قوانین و مقرّراتی را که در خارج از مدرسه رعایت می‌کنید، بگوئید و علت رعایت آن‌ها را برای هم‌کلاسی‌هایتان توضیح دهید.

همان‌طور که برای اداره‌ی مدرسه به قانون و مقرّرات احتیاج داریم، برای اداره‌ی کشور نیز به قانون نیازمندیم.

● مهم‌ترین قانون هر کشور قانون اساسی آن است.

در قانون اساسی هر کشور، روش اداره‌ی آن کشور مشخص شده است.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تهیه شد.

نحوه‌ی اداره‌ی کشور ما در این قانون مشخص شده است. براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران :

رهبری
بر همه‌ی فعالیت‌های قوای سه‌گانه
نظارت می‌کند.

قوّه‌ی قضائیه
بر اجرای درست قوانین
نظارت می‌کند و از طریق
دادگاه‌ها به اختلافات و
شکایت‌ها رسیدگی می‌کند.

قوّه‌ی مجریه
دولت (رئیس‌جمهوری و وزیران)
قوانین را اجرا می‌کند.

قوّه‌ی مقننه (قانون‌گذاری)
(مجلس شورای اسلامی –
شورای نگهبان)
قوانین را تصویب می‌کند.

۱ - کلمه‌ها را در جای مناسب قرار دهید.

دادگاه   اساسی   دولت   رهبری   قوه‌ی مقننه (قانون‌گذاری)

- مهم‌ترین قانون هر کشور، قانون ..... نام دارد.

- ..... قوانین را تصویب می‌کند.

- بالاترین مقام کشور، مقام ..... است.

- ..... به اختلافات و شکایت‌های مردم رسیدگی می‌کند.

۲- از پرسش شماره‌ی (۱)، کدام کلمه باقی می‌ماند؟ ( )

- درباره‌ی این کلمه، یک سطر بنویسید.

مجلس شورای اسلامی

رهبری

فرض کنید مسئولان مدرسه برای شما سفر کوتاهی تدارک دیده‌اند. برای این سفر، کارهای زیادی باید انجام بگیرد؛ برای مثال، شما باید بدانید چه وسایلی را همراه خود ببرید، از کدام مسیر به اردو بروید، از کدام وسیله نقلیه استفاده کنید، هریک از افراد در اردو چه کارهایی انجام دهد و ...

پس برای این سفر، شما به یک برنامه نیاز دارید. اگر هریک از افراد شرکت‌کننده در اردو بخواهد طبق نظر خودش عمل کند، چه اتفاقی می‌افتد؟
وقتی برنامه‌ی سفر تهیه شد، یک نفر که مورد قبول همه‌ی دانش‌آموزان است، انتخاب می‌شود و همه را راهنمایی می‌کند تا اردو مطابق برنامه انجام بگیرد. به نظر شما، این فرد باید چه خصوصیتی داشته باشد؟ در کلاس در این باره گفت‌وگو کنید.

- هر جامعه‌ای برای رسیدن به هدف‌های خود به یک برنامه‌ی معین نیاز دارد.
- در کشور ما قانون اساسی، برنامه‌ای است که مردم را برای رسیدن به جامعه‌ی اسلامی راهنمایی می‌کند.
- برای این که جامعه مطابق برنامه به‌سوی هدف‌های خود حرکت کند، به رهبری شایسته نیاز دارد.

در جامعه‌ی اسلامی چه کسی شایسته‌ی مقام رهبری است؟

رهبر جامعه‌ی اسلامی باید نمونه‌ی یک مسلمان کامل باشد. او باید عالم، عادل و شجاع باشد، در همه‌ی کارها از دستورهای اسلام پیروی کند و از اوضاع جامعه به‌خوبی آگاه باشد تا جامعه را به بهترین شکل، براساس قوانین اسلامی، هدایت و رهبری کند؛ به همین علت، رهبری جامعه‌ی اسلامی ما در دست فقیهی است که از مسائل زمان آگاهی دارد؛ بنابراین، می‌گوییم حکومت اسلامی ما از نوع ولایت فقیه است.

- اولین رهبر انقلاب اسلامی ایران، حضرت امام خمینی (ره) بودند که انقلاب اسلامی را هدایت کردند و آن را به پیروزی رساندند.

● انقلاب اسلامی ما بر پایه‌ی ایمان به خدا، رهبری امام خمینی و وحدت مردم به پیروزی رسید.

● پس از رحلت امام خمینی (ره)، در سال ۱۳۶۸ حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان رهبر انقلاب اسلامی ایران انتخاب شدند و رهبری کشور اسلامی ما را به دست گرفتند. موفقیت آینده‌ی این انقلاب شکوهمند نیز به پیروی از دستورات رهبری بستگی دارد.

- ۱- چرا جامعه به رهبر نیاز دارد؟
- ۲- حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در چه سالی به عنوان رهبر انقلاب اسلامی انتخاب شدند؟
- ۳- جاهای خالی را پر کنید.
- سه صفت رهبر جامعه‌ی اسلامی.....، ..... و ..... است.
- انقلاب اسلامی ایران بر پایه‌ی.....، ..... و ..... به پیروزی رسید.

در جامعه‌ی اسلامی، حکومت چه وظیفه‌ای دارد؟

در انقلاب اسلامی ایران، مردم برای ایجاد حکومت جمهوری اسلامی فداکاری بسیار کردند. آنان برای حفظ انقلاب و جمهوری اسلامی نیز از هیچ کوششی دریغ نمی‌کنند. حکومت جمهوری اسلامی در برابر این مردم فداکار وظایفی به‌عهده دارد. در این درس با برخی از وظایف مهم حکومت آشنا می‌شویم.

• نگهبانی از استقلال

حکومت جمهوری اسلامی وظیفه دارد کشور را از تجاوز بیگانگان حفظ کند. حکومت نباید بگذارد دشمنان اسلام در اداره‌ی کشور ما دخالت کنند.

• پاسداری از اسلام

مهم‌ترین وظیفه‌ی حکومت جمهوری اسلامی، پاسداری از دین اسلام و اجرای قوانین اسلامی است.

مردم ایران برای حفظ دین اسلام، انقلاب کردند و برای اجرای دستورات اسلام و قرآن از جان خود گذشتند.

● بهبود زندگی مردم

حکومت جمهوری اسلامی باید برای تأمین وسایل رفاه و آسایش همه‌ی مردم تلاش کند و فقر را از بین ببرد. همه‌ی مردم باید درآمد کافی داشته باشند. حکومت باید با همکاری مردم صنعت و کشاورزی را گسترش دهد تا شغل‌های بیش‌تری ایجاد شود و درآمد مردم افزایش پیدا کند.

● آموزش و پرورش

حکومت جمهوری اسلامی وظیفه دارد آموزش و پرورش را برای همه‌ی مردم فراهم کند تا بی‌سوادی از بین برود. جامعه به افراد باسواد، متخصصان، دانشمندان، صنعتگران و کشاورزان ماهر نیاز دارد.

پرسش

- ۱- در جمهوری اسلامی ایران، مهم‌ترین وظیفه‌ی حکومت چیست؟
- ۲- اگر آموزش و پرورش گسترش پیدا کند، چه نتیجه‌ای به دست می‌آید؟
- ۳- حکومت جمهوری اسلامی برای بهتر شدن زندگی مردم چه وظیفه‌ای دارد؟

در جامعه‌ی اسلامی، افراد چه وظیفه‌ای دارند؟

همان‌طور که در جامعه‌ی اسلامی، حکومت وظایف مهمی برعهده دارد، مردم نیز وظایفی دارند.

به نظر شما یک فرد در جامعه‌ی اسلامی، چه اخلاق و رفتاری باید داشته باشد؟ در این درس یکی از صفات فرد در جامعه‌ی اسلامی – یعنی احساس مسئولیت – توضیح داده شده است. کامل کردن بقیه‌ی صفات به عهده‌ی شماست.

با راهنمایی معلم به چند گروه تقسیم شوید. سپس، هر گروه با مشورت با اعضای خود، ستون‌های خالی را پر کنند. برای نوشتن مطلب، از معلومات سال‌های پیش خود یا آنچه در کتاب‌های دیگر خوانده‌اید، استفاده کنید و مثال‌های مناسب نیز بنویسید. هر گروه گزارش خود را به کلاس ارائه کند.

• احساس مسئولیت

در جامعه‌ی اسلامی

- ۱- همه‌ی ما مسئول کارهای خود هستیم؛ زیرا اعتقاد داریم که خداوند مهربان از کارهای ما آگاه است و همه‌ی اعمال ما را می‌بیند.
- ۲- همه‌ی ما در برابر رفتار دیگران نیز مسئول هستیم؛ یعنی، مردم را به کارهای نیک سفارش می‌کنیم و آن‌ها را از کارهای بد باز می‌داریم (امر به معروف و نهی از منکر می‌کنیم).
- ۳- همه‌ی ما از رهبری پیروی می‌کنیم و به دستورات ایشان عمل می‌کنیم.

• احترام به یکدیگر براساس محبت و صمیمیت
(پدر و مادر، دوست، همسایه و ...)

• بیزاری و نفرت از دشمنان جامعه‌ی اسلامی

• حفظ پاکیزگی خود و محیط زندگی

• صرفه‌جویی، اسراف نکردن

Blank lined paper for writing.

۱- در جامعه‌ی اسلامی، ما مسئول کارهای خود هستیم؛ این جمله یعنی چه؟
یک نمونه بیان کنید.

۲- تفاوت اسراف و صرفه‌جویی را با یک مثال توضیح دهید.

۳- آیا در جامعه‌ی اسلامی، هرکس فقط مسئول کارهای خودش است؟ توضیح

دهید.

وحدت

ما در یک جامعه‌ی اسلامی زندگی می‌کنیم. جامعه‌ی اسلامی، ویژگی‌ها و نشانه‌هایی دارد. وحدت، شورا، تعاون، ایثار و فداکاری از نشانه‌های جامعه‌ی اسلامی است. در این درس با وحدت که یکی از مهم‌ترین نشانه‌های جامعه‌ی اسلامی است، آشنا می‌شویم.

روزی پیرمردی چند قطعه چوب نازک را در دست گرفت. سپس، فرزندان خود را صدا کرد و هریک از چوب‌ها را به یکی از آنان داد و از آن‌ها خواست چوب‌ها را بشکنند. فرزندان تک‌تک چوب‌ها را به آسانی شکستند. بعد پیرمرد چند قطعه چوب را در کنار هم قرار داد و آن‌ها را به هم بست و از فرزندانش خواست تا دوباره چوب‌ها را بشکنند. آن‌ها با همه‌ی تلاش و قدرت خود نتوانستند چوب‌های به هم بسته شده را بشکنند. پس، پیرمرد روبه آن‌ها کرد و گفت: «فرزندان من، اگر از هم جدا باشید، دشمن به آسانی شما را شکست می‌دهد ولی اگر با هم متحد باشید، هیچ دشمنی بر شما پیروز نخواهد شد.»

● مسلمانان که به خدای واحد معتقدند و پیامبر و کتاب آسمانی و قبله‌ی واحد دارند،

باید با یک‌دیگر وحدت داشته باشند.

اگر در جامعه‌ی اسلامی به‌جای وحدت، تفرقه به‌وجود بیاید، دشمنان به آسانی مسلمانان را شکست خواهند داد.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید :

همگی به دین خدا که ریسمان محکم الهی
است، چنگ بزنید و از تفرقه پرهیزید^۱.

● انقلاب اسلامی ما با ایمان به خدا، رهبری امام خمینی (ره) و وحدت مردم به پیروزی رسید. پس از پیروزی نیز مردم وحدت خود را حفظ کرده‌اند و اجازه نمی‌دهند دشمنان در بین آن‌ها تفرقه بیندازند.

۱- وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا. قرآن مجید - سوره‌ی آل عمران - آیه‌ی ۱۰۳

- ۱- چهار عامل مشترک در میان همه‌ی مسلمانان را نام ببرید.
- ۲- قرآن به مسلمانان درباره‌ی وحدت چه دستوری می‌دهد؟
- ۳- اگر در جامعه‌ی اسلامی به جای وحدت، تفرقه وجود داشته باشد، چه اتفاقی می‌افتد؟

شورا

آیا تاکنون برای انجام دادن کاری با دیگران مشورت کرده‌اید؟ در چه کارهایی و با چه کسانی مشورت می‌کنید؟ مشورت با دیگران چه فایده‌هایی برای شما داشته است؟

در جامعه‌ی اسلامی، مردم با یک‌دیگر متحدند و به هم اعتماد دارند. آن‌ها در تصمیم‌گیری‌ها با هم مشورت می‌کنند و از نیروی فکر یک‌دیگر بهره‌مند می‌شوند.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید :

در کارهایتان با یک‌دیگر مشورت کنید^۱.

در مدرسه، کارخانه، روستا، شهر و هر جامعه‌ی دیگری وقتی شورا به وجود می‌آید، همه‌ی افراد می‌توانند نظر خود را بیان کنند؛ به این ترتیب، برای حلّ مشکلات آن جامعه و تصمیم‌گیری، از نیروی فکری همه استفاده می‌شود و در نتیجه، آن جامعه را می‌توان بهتر اداره کرد.

● البته درباره‌ی همه‌ی مسائل نمی‌توان از طریق شورا تصمیم گرفت. اگر در مسئله‌ای حکم خداوند در قرآن بیان شده باشد یا از طریق پیامبر و امامان یا رهبر جامعه‌ی اسلامی به ما دستوری رسیده باشد، همه‌ی ما از آن دستور اطاعت می‌کنیم.

پرسش

- ۱ - مسلمانان برای آن‌که از فکر یک‌دیگر کمک بگیرند، چه می‌کنند؟
- ۲ - مشورت با دیگران چه فایده‌هایی دارد؟
- ۳ - درباره‌ی چه مسائلی نمی‌توان از طریق شورا تصمیم گرفت؟

گفت و گو کنید.

— آیدر مدرسه‌ی شما شورای دانش‌آموزی تشکیل شده

است؟

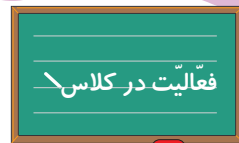
— هدف از تشکیل شورای دانش‌آموزی چیست؟

— به نظر شما نماینده‌ی دانش‌آموزان چه خصوصیات باید

داشته باشد؟

— در مدرسه‌ی شما، نماینده‌ی دانش‌آموزان چگونه انتخاب شده است؟

— انتظارات شما از نماینده‌ی دانش‌آموزان و شورای دانش‌آموزی چیست؟

۱ - وَآمَرَهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ. قرآن مجید - سوره‌ی شوری - آیه‌ی ۳۸

تعاون

یکی دیگر از نشانه‌های جامعه‌ی اسلامی، تعاون است. تعاون یعنی همکاری و کمک به یک دیگر.

رابطه‌ی افراد جامعه با هم، مانند رابطه‌ی اعضای بدن با یک دیگر است. اگر به یکی از اعضای بدن صدمه‌ای وارد شود، همه‌ی اعضا دچار ناراحتی می‌شوند. در جامعه نیز اگر برای یک فرد غم و رنجی پیدا شود، دیگران ناراحت می‌شوند و به او کمک می‌کنند تا از گرفتاری و رنج آسوده شود.

کسانی که خدا را دوست دارند، مردم را نیز دوست دارند و برای رضای خدا به دیگران کمک می‌کنند.

انفاق و ایثار نمونه‌هایی از تعاون در جامعه است.

انفاق

فرد مسلمان از دارایی و دسترنج خود به نیازمندان و آسیب‌دیدگان کمک می‌کند. او راحتی و آسایش و زندگی خوب را تنها برای خودش نمی‌خواهد بلکه از آن‌چه دارد، به دیگران هم می‌بخشد. در قرآن، این عمل **انفاق** نامیده شده است.

خداوند در قرآن کریم می فرماید :

با یک دیگر در کارهای نیک همکاری کنید^۱.

— آیا می دانید جشن نیکوکاری در چه زمان هایی برپا می شود؟
— آیا تاکنون در جشن نیکوکاری شرکت کرده اید؟ برای هم کلاسی هایتان توضیح دهید.
— به نظر شما، آیا ما فقط در روزهای جشن نیکوکاری باید به فکر نیازمندان باشیم؟

● برای این که کمک رسانی به افراد نیازمند با نظم و سرعت بیش تری انجام بگیرد، مؤسسه هایی در جامعه به وجود آمده اند.

جمعیت هلال احمر یکی از این مؤسسه هاست.

این مؤسسه در هنگام وقوع سیل یا زلزله به مردمی که خانه و وسایل زندگی خود را از دست داده اند، کمک می کند و به آنها غذا، لباس و دارو می رساند.

۱- تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ. قرآن مجید - سوره ی مائده - آیه ی ۲

کمیته‌ی امداد امام خمینی به یتیمان و خانواده‌های بی‌سرپرست و از کار افتادگان کمک می‌کند.

بعضی از مردم با نیروی فکر و دانش خود به دیگران کمک می‌کنند؛ برای مثال، خواهران و برادرانی که در نهضت سوادآموزی برای آموختن خواندن و نوشتن به بی‌سوادان می‌کوشند، اتفاق می‌کنند.

وقف

وقف از زمان‌های گذشته، وجود داشته است. در گذشته، نیکوکاران تمام یا قسمتی از اموال خود را به‌طور رایگان در اختیار مردم قرار می‌دادند؛ برای مثال، آن‌ها با دارایی خود، مسجد، حمام عمومی و مدرسه‌ی علمیه می‌ساختند یا دستور می‌دادند از مال آن‌ها، مکان‌هایی برای برپایی عزاداری برای امامان بسازند و در روزهای خاصی به مردم غذا بدهند. به این کار وقف می‌گویند.

امروزه نیز برخی از مردم نیکوکار، مدرسه، بیمارستان، کتاب‌خانه و نظایر آن می‌سازند و آن‌ها را برای استفاده‌ی مردم وقف می‌کنند.

ساختن مدرسه، درمانگاه و بیمارستان یکی از بهترین نمونه‌های وقف است.

یکی از نمونه‌های تعاون، اهدای خون به بیماران است. شما هم می‌توانید پس از رسیدن به سن ۱۸ سالگی، با این کار، به کسانی که به خون نیاز دارند، کمک کنید.

۱ - معنای تعاون چیست؟

۲ - در جامعه‌ی اسلامی رابطه‌ی افراد با یک‌دیگر، مانند چه رابطه‌ای است؟

۳ - جمعیت هلال احمر و کمیته‌ی امداد امام خمینی در چه زمینه‌هایی به مردم

کمک می‌کنند؟

۱ - آیا می‌دانید سعدی، شاعر بزرگ، درباره‌ی همکاری

اعضای جامعه چه گفته است؟

۲ - وقتی بزرگ شدید، دوست دارید در کدام یک از

مؤسسه‌هایی که به مردم کمک می‌کنند، فعالیت کنید؟

ایثار و فداکاری

آیا تا به حال اتفاق افتاده است که به چیزی احتیاج داشته باشید اما آن را به فرد دیگری بدهید که او نیز به آن چیز احتیاج دارد؟ آیا می‌توانید نمونه‌ای از این کار را بیان کنید؟ آیا می‌دانید به این عمل چه می‌گویند؟

ایثار یعنی از خودگذشتگی و به دیگران بیش‌تر از خود اهمیت دادن. ایثار انواع مختلفی دارد. نمونه‌ای که در بالا بیان شد، نوعی ایثار مال است. کسی هم که جان خود را در راه خدا و برای اصلاح جامعه از دست می‌دهد، ایثار می‌کند. ایثار جان یا شهادت، بالاترین درجه‌ی ایثار است.

در درس تاریخ خواندید که در قیام ۱۵ خرداد (۱۳۴۲) و انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) مردم با حکومت ظالم شاه به مبارزه برخاستند و در این راه عده‌ای از آن‌ها جان خود را از دست دادند و شهید شدند.

شما می‌توانید نمونه‌هایی از ایثار و فداکاری مردم را در جنگ تحمیلی با عراق نیز پیدا کنید. پس از گذشت مدّت کوتاهی از پیروزی انقلاب اسلامی، ارتش عراق با حمایت آمریکا به کشور ما تجاوز کرد. مردم در این جنگ که بیش از هشت سال طول کشید، همراه

با نیروهای ارتش و سپاه پاسداران در برابر متجاوزان ایستادند و به شکل‌های مختلف در راه دفاع از کشور خود ایثار کردند.

بسیاری از جوانان و نوجوانان دلیر و با ایمان کشور ما در این راه شهید شدند. در حقیقت، میهن اسلامی ما به دلیل ایثار و فداکاری مردم هم‌چنان پا برجا باقی مانده است.

درباره‌ی انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، فیلم‌ها و کتاب‌های زیادی وجود دارد که در آن‌ها ایثار و فداکاری مردم نشان داده شده است.

— نمونه‌هایی از ایثار و فداکاری را که در فیلم‌ها دیده یا در کتاب‌ها خوانده‌اید، برای کلاس بازگو کنید.

— به نظر شما اگر ایثار و فداکاری نیروهای مردمی نبود، نتیجه‌ی جنگ چه می‌شد؟

— آیا می‌دانید این نیروهای مردمی چه نام دارند؟

بسیج دانش‌آموزان

بسیج، نخستین بار در سال ۱۳۵۸ به فرمان امام خمینی تشکیل شد. بسیاری از اقشار مردم مانند دانشجویان، معلمان، دانش‌آموزان، پزشکان، کارگران، مهندسان و کارمندان اداره‌ها عضو بسیج‌اند.

دانش‌آموزان در طول هشت سال دفاع مقدس، هم در جبهه‌ی جنگ و هم در کارهای پشتیبانی و تدارکاتی ایثار و فداکاری کردند.

هشتم آبان ماه، سالروز شهادت دانش‌آموز بسیجی حسین فهمیده را «روز بسیج دانش‌آموزی» نام‌گذاری کرده‌اند.

پرسش

- ۱- ایثار یعنی چه؟
- ۲- چرا شهادت بالاترین درجه‌ی ایثار و فداکاری است؟
- ۳- اگر مردم در مواقع ضروری ایثار و فداکاری نکنند، کشور با چه خطری روبه‌رو می‌شود؟

– اتفاق را با ایثار و فداکاری مقایسه کنید.

«فهرست کتاب‌های آموزشی مناسب برنامه‌ی درسی تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان»

نام کتاب	نویسنده / مترجم	ناشر	سال انتشار
* حوزه‌ی آموزش مطالعات اجتماعی			
۱- یک دایرة المعارف مقدماتی: مردم و سرزمین‌ها	پاکت، کتی حسین ایرایی	پیام آزادی	۱۳۸۳
۲- تعلیمات اجتماعی (جغرافیا، تاریخ، مدنی) کتاب کار	زهره سالاری پور	طلوع دانش	۱۳۸۴
۳- کاشفان جوان: رودخانه‌ها و اقیانوس‌ها	تیلور، باربارا مهدی رزاقی کاشانی	مدرسه برهان	۱۳۸۴
۴- نهج البلاغه برای کودکان مجمع جهانی اهل بیت (ع)	زهره شهری	نبا	۱۳۸۴
۵- شگفتی‌های فضا: زمین	کهن، آن پریسا همایون‌روز	پنجره	۱۳۸۲
۶- شگفتی‌های فضا: سیارات	کهن، آن پریسا همایون‌روز	پنجره	۱۳۸۲
۷- آسیا	پترسین دیوید حسین صادق اوغلی	دفتر نشر فرهنگ اسلامی	۱۳۷۹
۸- انرژی را بهتر مصرف کنیم	وزارت نیرو	وزارت نیرو	۱۳۷۹
۹- سرزمین ما ایران داستان‌هایی از جغرافیا	فروزنده خداجو	امور انرژی	۱۳۷۹
۱۰- پیامبر عزیز ما	سید محمد مهاجرانی	مدرسه برهان	۱۳۸۴
۱۱- انرژی نفت و سوخت‌های فسیلی	گراهام ایان ترجمه‌ی مجید عمیق	دلهم	۱۳۸۳
۱۲- پژوهشگران نوجوانان بیشتر بدانند محمد (ص)	ثانی اثنین خان	قدیانی	۱۳۸۳
۱۳- چراهای شگفت‌انگیز، زمان و فصل‌ها	وال پل برندا ترجمه‌ی رویا خویی	محراب قلم	۱۳۸۳
۱۴- کتاب کار تعلیمات اجتماعی (جغرافیا)	منصور ملک عباسی	مدرسه برهان	۱۳۸۳

۱۳۸۳	تهران، محراب قلم	طاهره خردور، صغری ملکی	کتاب کار جغرافیای سال پنجم دبستان	۱۵-
۱۳۸۳	تهران، محراب قلم	رویا خوبی	مردم و کشورها (چراهای شگفت انگیز)	۱۶-
۱۳۸۳	تهران، مبتکران	ترجمه‌ی علیرضا اسبقی	سیاره‌ی ما	۱۷-
۱۳۸۰	قم، صفحه‌نگار	فاطمه عزلتی مقدم	فرهنگ اصطلاحات جغرافی (۳)	۱۸-
۱۳۸۳		توران میرهادی ایرج جهانشاهی	فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان، شورای کتاب کودک	۱۹-
۱۳۸۴	تهران، عابد	علیرضا حنیفی	شب‌های بارانی (تأثر دفاع مقدس)	۲۰-
۱۳۷۸	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	محمود جوانبخت	خاطرات بچه‌های انقلاب	۲۱-